

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

20 MEI 1970
55e JAARGANG
No. 2747

Pers en subsidie

Recente berichten over een op handen zijnde fusie in de dagbladwereld en het jaarverslag 1969 van de Nederlandse Dagbladpers (NDP) hebben weer flink de discussie doen oplaaien over de vraag of het juist is om verlies- (en vaak groot verlies-)lijdende dagbladen het voortbestaan mogelijk te maken door enigerlei vorm van overheidssubsidie.

Bezien naar strikt bedrijfseconomische maatstaven zou het gros van de dagbladen moeten verdwijnen; slechts enkele zijn rendabel. Dat zou echter een ernstige informatieve en culturele verschraving betekenen, al was het alleen maar omdat men voor enigszins behoorlijke en volledige informatie doorgaans slecht terecht kan bij de weinige wél rendabele kranten¹. Dus moet er iets gedaan worden om de dagbladen te helpen, die beneden het oplagecijfer blijven waarbij zij rendabel zouden kunnen zijn. Maar wat?

Voor subsidie voelen de kranten zélf niet veel. Zelfs de schijn van zich niet meer onafhankelijk jegens de overheid (de subsidiegever) te kunnen opstellen dient — terecht — vermeden te worden. De zogenaamde STER-compensatie, een regeling waarbij de dagbladen een schadeloosstelling (uit de STER-opbrengsten) ontvangen voor verloren gegaan debiet als gevolg van de invoering van de etherreclame, wordt door hen niet als een vorm van subsidie beschouwd, maar lijkt als claim toch niet zo'n spijkerharde zaak als de dagbladwereld wel eens wil doen voorkomen. Ook hier is het verschijnsel te bespeuren dat men au fond geen bezwaar tegen subsidie heeft, maar het liever niet zo genoemd wil zien².

Wat pleit er eigenlijk tégen subsidie? Als men een gevarieerde pers als een belangrijk cultuurogoed beschouwt,

zijn er in feite dezelfde argumenten aan te voeren als voor de subsidies op theatergebied. Zijn daar gezelschappen die zich in hun autonomie aangetast voelen omdat zij overheidssubsidie ontvangen? Het lijkt er niet op, zeker niet in de keuze van repertoire. Men kan aanvoeren, dat een krantebedrijf een belangrijke technisch-administratieve kant heeft, en dat subsidie de prikkel om deze te rationaliseren wegneemt. In dit opzicht gaat vergelijking met het cultuurbedrijf mank. Zoals natuurlijk ook het gevaar niet denkbeeldig is dat, wanneer subsidie een feit zou zijn, sommige dagbladen een „happy-few” allure zouden kunnen gaan aannemen. Waar moge dan zijn dat onder de kleinste dagbladen heel goede zijn aan te treffen, het „hoe kleiner hoe fijner” heeft geen limiet = 0. Dan gaat natuurlijk meteen de vraag spelen aan welke criteria moet worden voldaan om voor subsidie in aanmerking te komen. Een hachelijke zaak.

Dus dan toch maar liever geen subsidie? Zo lang er aan de opbrengstzijde nog andere mogelijkheden zijn liever niet. Hoe groot is eigenlijk de vraagelasticiteit van het dagbladabonnement? Uit het NDP-jaarverslag blijkt dat Nederland een goedkoopte-eiland is wat de abonnementsprijzen betreft; wij liggen op dit punt stukken lager dan omringende landen. Niettemin, een internationale concurrentiepositie valt in deze sector niet te verliezen. Als die vraagelasticiteit nu inderdaad zo laag is als zij lijkt, waarom dan niet de eenvoudigste weg geyolgd en de abonnementsprijzen aanzienlijk verhoogd? Of is dat erg naïef gedacht, E.Z.?

dR

¹ Het is in dit verband een beetje griezelig te noemen, dat blijkens het jaarverslag 1969 van de NDP in slechts 10% van de gezinnen meer dan één krant komt.

² Bijvoorbeeld wanneer men pleit voor bepaalde belastingfaciliteiten voor de dagbladpers. Is dit iets anders dan een vorm van subsidie?

inhoud

Pers en subsidie.....	489
Kortheidshalve.....	490
Drs. J. P. Pronk:	
Partners.....	491
Drs. P. van Veen Jzn.:	
Concurrentievervalsing en over- heidssteun.....	492
Prof. Dr. W. Albeda:	
Ondernemen in de richting van de tijd (II).....	495
Ingezonden.....	498
Ontwikkelingskroniek.....	499
Europa-bladwijzer.....	503
Mededelingen.....	504
Boekennieuws.....	509

redactie

*commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montage, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit*

redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

*adjunct redacteur-secretaris:
J. van der Burg*

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.*

*Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.*

*Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908*

Kortheidshalve

Demonstreren is niet meer het prerogatief van een zich duidelijk door leeftijd, kleding of haardracht van de overige bevolkingsgroepen onderscheidende categorie staatsburgers. Het succes van menige directe actie werkt aanstekelijk. Wie had het vijf jaar geleden voor mogelijk gehouden dat burgers, die duidelijk tot de meer gevestigde sociale groepen behoren, zich niet zouden ontzien om met spandoek en leus stukjes overheidsbeleid te lijf te gaan? Het afgelopen weekend gaf daar aardige voorbeelden van te zien. Brave burgers die een toegangsweg tot Schiphol blokkeerden uit protest tegen de geluidshinder, of broederlijk vereend met Kabouters en Dolle Mina's een demonstratieve wandeling door de Scheveningse duinen maakten, protesterend tegen de voorgenomen aanleg van een provinciale weg door diezelfde duinen, één van de weinige stiltegebieden welke ons land nog telt. Hij heeft weliswaar nog wat moeite met het ritme van het „dit is het begin... enz.”-handjeklap en springt ook nog wat schutterig om met de spandoeken, niettemin lijkt ook de gemiddelde burger gewonnen voor de buitenparlementaire actie. Zou het overigens niet juist zijn te spreken van, weliswaar minder parlementaire maar zeker niet minder democratische actie? „Buitenparlementair” klinkt zo anti-democratisch. (dR)

Wat er vroeger aan buitenparlementairs geschiedde had niet zo veel om het lijf (tenzij heel ver in de geschiedenis wordt teruggedaan). Tot het jeugdsentiment van de jaren '50 behoort echter wel de petitie, d.w.z. een door een aantal min of meer erudiete dames en heren ondertekend manifest, waarin iets geëist wordt. Cachet kreeg zo'n ding vooral wanneer de ondertekenaars gezamenlijk de advertentiepagina hadden betaald waarop de tekst van de petitie stond afgedrukt. Wie nu voor een of andere goede zaak publiciteit zoekt weet daarvoor doorgaans goedkopere wegen te mobiliseren. Niettemin heeft de petitie nog niet afgedaan. Niet in de vorm van een dure advertentiepagina en evenmin met veel publiciteit gepaard ging bijv. een brief die een aantal economen, medici en biologen op 24 april jl. aan de Ministerraad, de Raad van State, Provinciale Staten van Zuid-Holland en de Tweede Kamer zond. De ondertekenaars van deze brief (waaronder economen van naam als Hennipman en Tinbergen) verzoeken daarin met klem de hierboven reeds genoemde provinciale weg nr. 1 tussen Katwijk en Scheveningen niet in uitvoering te doen nemen. De redenering is Huetiaans (Hueting is dan ook niet voor niets een der ondertekenaars): een schaars goed met een zeer hoge economische waarde (omdat het nog een van de weinige recreatieve stiltegebieden is) wordt vernietigd, terwijl er een minder schaars goed voor in de plaats komt, hetgeen een maatschappelijk verlies zou betekenen. Verbetering van het openbaar vervoer en capaciteitsuitbreiding van bestaande wegen, dat zijn de richtingen waarin de oplossing van verkeersvraagstukken als dit dient te worden gezocht, aldus de brief, „ook al komt dit volgens traditionele bedrijfseconomische calculaties duurder uit”. Waaruit zou mogen worden afgeleid dat zelfs de overheid er niet aan ontkomt om bedrijfseconomisch i.p.v. sociaal-economisch te rekenen? (dR)

Als de Rijnmondraad het voorstel van het dagelijks bestuur van Rijnmond volgt, zal binnenkort een belangrijk onderzoek aanvangen, namelijk naar de vestigingsplaatsfactoren van de zeehavenindustrie. In de afgelopen jaren zijn weliswaar vele studies verschenen die belangrijk inzicht gaven in de effecten of consequenties van de zeehavenontwikkeling, niet onderzocht is echter welke factoren en in welke mate er toe hebben geleid dat zeehavens en zeehavenindustrieën al dan niet tot ontwikkeling zijn gekomen. Gezien de hoge investeringen in vaste activa is menige vestiging in de praktijk onherroepelijk. Het is daarom van groot belang enig kwantitatief inzicht in de vestigingsplaatsfactoren te krijgen. Het onderzoek dat aan twee wetenschappelijke bureaus is opgedragen zal plaatsvinden in nauw overleg met het Ministerie van Economische Zaken en het Centraal Planbureau. Niet alleen voor de industrieën zelf, nog meer voor de overheid is dit onderzoek van groot belang. Het kan natte-vingeranalyses en lokaal „geloof” ten aanzien van de effectiviteit van vestigingsplaatsmaatregelen helpen hard maken.... of ontluisteren. (dR)

Partners

Sinds kort zijn zowel het rapport van de door de Wereldbank ingestelde Commission on International Development (voorzitter: Lester B. Pearson) als dat van het United Nations Committee for Development Planning (voorzitter: Prof. Tinbergen) beschikbaar. Omdat deze rapporten een belangrijke invloed zullen hebben op de tijdens de komende Assemblee der Verenigde Naties te formuleren strategie voor het Tweede Ontwikkelingsdecennium, is het nuttig ze eens met elkaar te vergelijken.

Het verschil in achtergrond komt duidelijk tot uiting in de *samenstelling* van de commissies: de commissie van de Verenigde Naties is paritair samengesteld (van de achttien leden komt de helft uit de ontwikkelingslanden en de andere helft uit de rijke landen, d.w.z. uit Oost en West), terwijl de uit acht leden bestaande Wereldbankcommissie slechts twee leden telt die uit ontwikkelingslanden afkomstig zijn; de anderen vertegenwoordigen westelijk georiënteerde rijke landen. Het genoemde verschil in achtergrond komt overigens niet tot uiting in de *formele opdracht*: beide commissies moesten voorstellen formuleren voor het toekomstige internationale ontwikkelingsbeleid. Dat neemt niet weg dat de instelling van de Pearson-commissie een duplicering inhield. Er is wel gesuggereerd dat men verwachtte dat de commissie-Tinbergen met zulke vérstreckende voorstellen zou komen, dat tegenover de aanpak van het wenselijke die van het haalbare gesteld diende te worden. De snelheid waarmee Pearson heeft gewerkt en de bombarie waarmee diens rapport is gelanceerd wijzen wel enigszins in deze richting.

Ook qua *methodiek* kunnen verschillen geconstateerd worden. De methode van de Pearson-commissie bestond uit een aggregatie van landenstudies. De commissie-Tinbergen daarentegen deed, middels het op elkaar afstemmen van een groot aantal modellen voor regio's, landen en sectoren een voorzichtige poging tot mondiale planning in fasen. Dit had tevens consequenties voor de *procedure*: de commissie-Tinbergen ging te werk volgens een planmatige

feed-back procedure met systematische inspraak per sector en per regio, terwijl de commissie-Pearson een minder geïnstitutionaliseerde consultatieprocedure volgde.

Qua *inhoud* lijken de beide rapporten minder te verschillen dan na het voorgaande zou mogen worden verwacht. Prof. Tinbergen heeft er dan ook op gewezen dat het uit strategische overwegingen juister is de overeenkomsten te noemen dan de verschillen te benadrukken. Terécht, maar toch is het nuttig in een analytische, niet-invloedrijke column als deze de verschillenpunten eens netjes op een rij te zetten.

In beide rapporten gaat aan de beleidsvoorstellen een *analyse* van het ontwikkelingsvraagstuk vooraf. De uitgebreide analyse van Pearson is weinig terzake, omdat zijn voorstellen slechts op een klein gedeelte van de analyse zijn geënt. In de ontwikkelingstheorie die impliciet uit Pearsons voorstellen kan worden afgeleid is slechts één variabele relevant: het inkomen per capita, dat geheel bepaald wordt door de bekende macro-economische grootheden. In de analyse van Tinbergen c.s. spelen meer data een rol, met name elementen van de economische en sociale structuur; ook worden meer relevante variabelen onderscheiden, zoals de inkomensverdeling, de werkgelegenheid, e.d. Tenslotte de *beleidsvoorstellen* zelf:

1. Doelstelling. Tinbergen mikt op een snellere inkomensgroei in Zuid dan in Noord, om daardoor de inkomensongelijkheid relatief te verminderen. Dat betekent gemiddeld 6 à 7% groei per jaar. Daartoe dient de landbouwproductie jaarlijks met gemiddeld 4% te groeien, de industriële productie met tenminste 8%, de importcapaciteit met

tenminste 7%, en de bevolking met ten hoogste 2½%, terwijl de gemiddelde spaarquote zal moeten stijgen van 15 tot 20%. Pearson streeft naar „self-sustaining growth”, welke doelstelling zonder meer wordt gefixeerd op 6%; een uitsplitsing van dit percentage vindt niet plaats.

2. Kapitaaloverdrachten. Tinbergen: 1% van het BNP in 1972, waarvan 0,75% overheidshulp. Pearson: 1% van het BNP in 1975, waarvan 0,7% overheidshulp, uiterlijk in 1980. De verschillen tussen de beide rapporten over vormen, voorwaarden en kanalen van hulpverlening lijken overbrugbaar. Tegenover particuliere buitenlandse investeringen stelt Tinbergen zich aarzelder op.

3. Handelspolitiek. Beiden bepleiten de afschaffing van non-tarifaire restricties, het verlenen van preferentiële tarieven op industrieproducten, stabilisatie van exportinkomsten middels goederenovereenkomsten, e.d. Tinbergen pleit echter bovendien voor door de Verenigde Naties te ondernemen research naar de optimale internationale arbeidsverdeling, waarop vooruitlopend de rijke landen hun beschermende maatregelen moeten intrekken.

4. Instituties. Tinbergen pleit ervoor dat VN-organen het beleid van zowel de rijke als de arme landen evaluerend begeleiden. Pearson kent deze taak toe aan de Wereldbank, die het totale ontwikkelingsbeleid van de arme landen en slechts het hulpverleningsbeleid der rijke landen dient te evalueren. De allocatie van de hulp zou dan moeten geschieden aan de hand van „performance”-criteria (marginale spaarquote, export-importverhouding). Tinbergen hanteert bovendien de behoefte en de ontwikkelingsinspanning als criteria voor de verdeling van de hulp.

Het Tinbergen-rapport getuigt van meer visie en ambitie, en zou daarom de titel *Partners in Development* met meer recht mogen dragen dan het Pearson-rapport.

Concurrentievervalsing en overheidssteun

Een inventarisatie van argumenten pro en contra overheidssteun aan bedrijfstakken

DRS. P. VAN VEEN JZN.

Voorals in de sector van de zware-kapitaalgoederenindustrie kampen vele bedrijven (en zelfs bedrijfstakken) met moeilijkheden, die vaak als structureel worden aangeduid. Een belangrijke rol daarbij spelen de concurrentievervalsende voordelen, die de industrie uit het buitenland in vele gevallen geniet. Het is mede daarom dat ook in Nederland wel pleidooien worden gehoord om „onze eigen” industrie overheidssteun te verschaffen. De auteur van dit artikel, wetenschappelijk medewerker voor economie aan de TH-Twente, laat hieronder enkele argumenten pro en contra deze steun de revue passeren.

De moeilijkheden waarmee in ons land sommige producenten van zware kapitaalgoederen te maken hebben zijn zeer complex. Waarschijnlijk hebben zij te maken met de (te) snelle loonstijgingen en (te) trage aanpassingen aan structurele wijzigingen enerzijds. Anderzijds ontstaan er extra moeilijkheden ten gevolge van concurrentievervalsende maatregelen in het buitenland. De moeilijkheden zijn zo groot dat het voortbestaan van delen van de zware-kapitaalgoederenindustrie alleen nog met steun van de overheid te realiseren lijkt¹.

In dit artikel zullen wij enkele argumenten tegen en voor deze steun de revue laten passeren. Daarbij wordt niet gestreefd naar volledigheid. Ook wordt niet altijd getracht het gewicht aan te geven dat deze argumenten toekomt. Daartoe zou een uitgebreider onderzoek over de situatie in de zware industrie en de betekenis ervan voor de Nederlandse economie nodig zijn.

De eerste soort moeilijkheden die genoemd werden zijn niet specifiek voor de producenten van zware kapitaalgoederen. De forse loonstijgingen vormen voor grote delen van het Nederlandse bedrijfsleven voortdurende problemen. Dat ze de ondernemers ten gevolge van de (inter-) nationale concurrentie voortdurend dwingen tot produktiviteitsverhogende maatregelen, is een positieve kant van deze loonstijgingen. Aan dit soort maatregelen is echter een grens gesteld. Indien men hiermede bij de loononderhandelingen niet voldoende rekening wenst te houden, kan dit in de toekomst tot structurele moeilijkheden voor bepaalde bedrijfstakken aanleiding geven. Tot nu toe is hiervan op enigszins belangrijke schaal weinig gebleken. Of dat een waarborg voor de toekomst inhoudt valt moeilijk te overzien.

Indien de problemen in de zware-kapitaalgoederenindustrie uitsluitend aan dit soort moeilijkheden te wijten zouden zijn, zouden de verzoeken om steun zeer sceptisch beschouwd moeten worden. Het zijn immers de „normale” structurele problemen waarmee ook andere bedrijfstakken worstelen. De vraag is echter of de zaak niet anders komt te liggen als wij de tweede soort problemen mede beschouwen, die meer specifiek zijn voor de zware industrie.

Wat is het geval? Volgens het Nederlandse bedrijfsleven zou de zware industrie van de EEG-partnerlanden, alsmede de belangrijkste concurrenten in Japan, Engeland, enz. door de betreffende overheden gesteund worden. Dit

betreft niet altijd een formele exportbevordering of een formele protectie. Vaak wordt echter hetzelfde bereikt op meer verborgen wijze. Dit maakt de zaak moeilijker, omdat overtreding van eventuele internationale afspraken in GATT- of EEG-verband moeilijker aantoonbaar wordt.

Wij zullen hier niet ingaan op de verschillende mogelijkheden die er zo al gehanteerd worden om de nationale zware industrie te steunen zonder beticht te kunnen worden van exportbevordering of protectie. Ons interesseert hier meer het standpunt van de theorie ten aanzien van dit soort maatregelen. Op een enkel facet van deze politiek in het buitenland willen wij echter wijzen.

— In het buitenland is ook zonder formele overheidsmaatregelen, zoals instelling van tarieven, sprake van daadwerkelijke protectie ten gevolge van een economisch chauvinisme. Centrale en lagere overheden trekken bij het aankoopbeleid de „eigen” industrie voor. Men zou hier kunnen spreken van een soort „natuurlijke” bescherming van de nationale industrie, die in ons land onbekend is. Men zou hier tegen kunnen inbrengen dat dit toch zeker voor alle bedrijfstakken geldt en niet alleen voor de zware industrie. Dat is waarschijnlijk juist. Extra moeilijkheden voor de zware industrie ontstaan echter omdat de andere regeringen naast de bescherming van de eigen markt tevens ten aanzien van gemeenschappelijke derde markten de concurrentieverhoudingen vervalsen.

— Dit hangt samen met de daadwerkelijke exportbevordering, die al dan niet onder de dekmantel van ontwikkelingshulp in het buitenland verleend wordt. Dit kan bijvoorbeeld plaatsvinden door het verstrekken van gebonden leningen aan ontwikkelingslanden. Verder kan dit gebeuren doordat de overheid bij de export naar deze landen bepaalde risico's voor haar rekening neemt, hetgeen een kostenbesparing voor de exporteur inhoudt. Deze exportbevordering kan ook de vorm aannemen van een rentesubsidie op exportkredieten. Met name deze laatste vorm van exportbevordering, die qua effect neerkomt op een exportsubsidie, schijnt wijd verbreid te zijn en de Nederlandse zware industrie in een slechte concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland te plaatsen.

¹ De VMF boekte over 1969 een verlies van f. 29 mln.!

Indien het dan óók nog zo zou zijn, dat onderdelen van de zware industrie zich (te) traag aan structurele veranderingen, zoals loonstijgingen, kunnen aanpassen, kan het beeld bepaald somber genoemd worden.

Argumenten voor en tegen overheidssteun

Nu is een sombere situatie in een bedrijfstak niet zonder meer een argument voor steunverlening. Als wij afzien van wanbeheer, kan de oorzaak namelijk gelegen zijn in wat wel een *verschuiving van het comparatieve-kostenvoordeel* genoemd wordt. Hierbij kan gedacht worden aan bepaalde onderdelen van de textielindustrie. Maximalisatie van de wereldproductie vraagt om een verplaatsing van deze productie van meer naar minder ontwikkelde landen en vooral geen nationale protectie. Of in een concrete situatie inderdaad van een verschuiving dan wel van een vervalsing van de comparatieve-kostenverhoudingen sprake is, zal vaak moeilijk te beoordelen zijn.

Als wij er echter van uit gaan, dat ten aanzien van de zware industrie geen sprake is van een dergelijke verschuiving, zijn de buitenlandse maatregelen dan een voldoende voorwaarde voor steun aan de Nederlandse zware industrie? *Anders gesteld: als aangetoond kan worden dat de zware industrie in weerwil van de loonstijgingen zonder de buitenlandse exportbevordering en protectie op lange termijn rendabel zou zijn, hebben wij dan een argument in handen deze industrie minstens zo veel steun te geven als zij in het buitenland ontvangt?*

Wij zullen er bij de verdere beschouwingen van uit gaan dat dit inderdaad zo is. Dat is echter een hypothese en geen constatering. Mocht aangetoond kunnen worden dat de zware industrie ook zonder de concurrentievervalsing weinig kans heeft om op lange termijn rendabel te blijven, dan vervalt het volgende betoog. Ons probleem is dus of een bedrijfstak die uitsluitend ten gevolge van buitenlandse concurrentievervalsing ten gronde dreigt te gaan gesteund dient te worden.

Argumenten contra:

1. Het economisch nationalisme is helaas meer regel dan uitzondering. Dat de Nederlandse zware industrie desondanks tot bloei is gekomen, is onder andere te danken geweest aan de Nederlandse loonpolitiek. Nu het loonniveau echter snel stijgt, blijkt dat een industrie die vrijwel geheel van de buitenlandse afzet en buitenlandse concurrenten afhankelijk is in ons land weinig kans heeft. De thuismarkt is te klein om voldoende steun te geven voor het export-beleid.

Gegeven deze buitenlandse mentaliteit zou steun aan het Nederlandse bedrijfsleven een uitzichtsloze weg openen. De andere landen willen kennelijk alle, koste wat het kost, een zware industrie handhaven. Zij zijn bereid daartoe hun export te bevorderen met subsidies. Dit komt neer op een inkomensoverdracht. Men brengt immers aan de buitenlandse afnemers niet alle kosten in rekening. Als het buitenland een dergelijke politiek voert zou het onverstandig zijn deze te volgen. Er zal dan wel een sanering van de zware industrie moeten plaatsvinden. De onderdelen die de dupe zijn geworden van de buitenlandse politiek zullen afgestoten moeten worden. Het zal echter vanuit algemeen-economisch standpunt bekeken voordeliger zijn dat de gemeenschap deze kosten voor haar rekening neemt, dan dat ze op lange termijn deze industrie moet steunen. Daarom kan men concluderen dat de hevige,

met overheidssteun gevoerde, internationale concurrentie de grootste voordelen oplevert voor de niet-deelnemers.

Deze redenering geldt echter alleen, indien door de hevige concurrentie op de wereldmarkt deze voordelen voor buitenstaanders blijven bestaan. Zo lang er dus meerdere landen een dergelijke industrie willen handhaven, brengt dit voor derden voordelen mede. Mocht echter na verloop van tijd deze concurrentie plaats maken voor concentratie van de productie, dan geldt dit niet meer. Bescherming van de eigen industrie kon dan wel eens voordeliger zijn dan vrijhandel. De monopolisten kunnen immers „autonoom” een prijs bepalen. Deze prijs kan dan boven de produktiekosten in eigen land liggen.

2. Tegen steunverlening kan van de zijde van de regering aangevoerd worden dat er geen middelen voor aanwezig zijn. Men zou dit een budgettair argument tegen hulp aan de zware industrie kunnen noemen. Dat betekent dus dat men in beginsel bereid is tot steunverlening maar aan andere uitgaven de voorkeur geeft ².

3. Tegen steunverlening zou óók aangevoerd kunnen worden dat de buitenlandse maatregelen uit conjunctureel oogpunt welkom kunnen zijn, omdat ze voor de nodige ontspanning in de exportsector zorgen.

Deze redenering kan enige zin hebben indien men er van uit gaat dat de zware industrie op lange termijn hier toch geen kans heeft, gezien de mentaliteit in het buitenland ³. Een sanering kan dan het beste plaatsvinden op een tijdstip waarop de vrijkomende produktiefactoren sneller dan anders geabsorbeerd kunnen worden. Indien echter de industrie op lange termijn wel rendabel is zonder overheidssteun, zou het merkwaardig zijn terwille van een oververhitte economie een gezonde bedrijfstak op te offeren.

4. Tegen steunverlening kan ook aangevoerd worden dat er andere wegen zijn waarlangs het effect van de buitenlandse concurrentievervalsing weggenomen kan worden. Er bestaan immers internationale overeenkomsten zoals de EEG en de GATT. Hierin staat toch duidelijk vermeld dat protectionisme en exportbevordering afgekeurd dienen te worden. Beter dan het nemen van „retorsie”-maatregelen is daarom het overleg met de EEG-partners en de GATT-leden („Als klein land trek je toch altijd aan het kortste eind”).

Hoe illusoir dergelijke gedachten kunnen zijn bewijst bijvoorbeeld de toepassing van artikel 16 van het GATT-verdrag. Hierin wordt onder andere gesteld: „Further, as from 1 January 1958 or the earliest practicable date thereafter, contracting parties shall cease to grant either directly or indirectly any form of subsidy on the export of any product other than a primary product. . . . .”. Tien jaar later moest nog steeds geconcludeerd worden dat hiervan in de praktijk weinig of niets was terecht gekomen.

² Het hangt dan van de druk af die de betreffende bedrijfstak (werkgevers en werknemers) kan uitoefenen of men een wijziging in de prioriteiten kan aanbrengen. Daarmee verlaten wij echter het terrein van de economie.

³ Of gezien een verwachte verschuiving van de comparatieve kosten.

De „nette weg” van appelleren aan internationale overeenkomsten lijkt dan ook weinig effectief. Heeft men gekozen voor behoud van een bedrijfstak, dan zal deze „nette weg” minstens enige aanvulling van daadwerkelijke steun nodig hebben.

5. Een laatste argument tegen steunverlening kan zijn dat schaalvergroting in de zware industrie een voorwaarde is voor toepassing van de technische ontwikkeling. Als men dit proces van schaalvergroting om economische redenen noodzakelijk acht, zal bij een beperkte markt zoals in de zware industrie, concentratie van de produktie steeds verder moeten gaan. Men kan dit proces stoppen door de nationale industrie te beschermen; daarmee zal men echter de wereldproduktie negatief beïnvloeden. Dit argument komt dicht bij het eerst genoemde contra-argument. In theoretische termen was het eerste argument aan de statische theorie ontleend en argument vijf aan de dynamische.

Tegen dit laatste argument kunnen dezelfde bezwaren als tegen het eerste worden ingebracht. Theoretisch moge dan aannemelijk gemaakt worden dat het efficiënter is de produktie te concentreren (of dit nu in eigen of in een ander land is!), er bestaat echter nog een ander facet dan de efficiency! Concentratie van produktie gaat namelijk samen met concentratie van economische macht.

Samenvattend komen de genoemde argumenten *tegen* steun dus neer op het volgende:

— Efficiency-overwegingen vragen om concentratie van de produktie. Het is voordeliger de binnenlandse aanpassingsproblemen door de gemeenschap te laten dragen dan op lange termijn de voordelen van de specialisatie mis te lopen.

— Wil men deze concentratie tegengaan (bijvoorbeeld terwille van de machtsverhoudingen in het economisch leven) dan zijn er andere manieren om het buitenland tot andere gedachten te brengen (bijvoorbeeld het GATT-verdrag).

Argumenten pro:

1. Aangezien de zware industrie een belangrijke export-bedrijfstak is, kunnen bij het verdwijnen van deze sector langdurige betalingsbalansmoeilijkheden verwacht worden. Men dient zich daarbij wel te realiseren dat er ten behoeve van de zware industrie ook veel geïmporteerd wordt. Het gaat dan ook om de netto bijdrage tot de befalingsbalans.

Indien men dit argument zou willen hanteren, dan dient tenminste aangetoond te worden dat

- deze netto bijdrage relatief belangrijk is;
- dat de vervangende industrie (de opvolger van de verdwijnende zware industrie) een dergelijke bijdrage tot de betalingsbalans niet zal leveren.

2. Het karakter van de produktiefactoren arbeid en kapitaal in de zware industrie is specifiek, waardoor inschakeling in andere bedrijfstakken bemoeilijkt kan worden. Structurele arbeidsmarktproblemen kunnen dan optreden bij het verdwijnen van de zware industrie. In dat geval zou dus gelden dat de omscholing en herinschakeling van arbeid meer kosten met zich zouden brengen dan steunverlening is de vorm van bijvoorbeeld exportsubsidies. Met name als de betreffende industrie in het kader van de arbeidsmarkt een belangrijke regionale functie heeft, kunnen dergelijke structurele problemen verwacht worden.

De zware industrie is voor de regionale werkgelegenheid in ons land soms van groot belang. Steunverlening (anders dan om een aanpassing te vergemakkelijken) lijkt echter alleen juist als tenminste aangetoond kan worden dat vervangende werkgelegenheid op aanvaardbare termijn niet gerealiseerd kan worden. Werkgelegenheidsargumenten rechtvaardigen dan ook eerder een „overbruggingssubsidie” dan een steun die beoogt de betreffende industrie „in het zadel” te houden.

Nader aanvullend moet nog opgemerkt worden dat het werkgelegenheidseffect niet alleen bepaald wordt door het aantal arbeidsplaatsen in de zware industrie. Ook in de toeleverende bedrijfstakken zal de werkgelegenheid minder worden. Dit „meesleepeffect” zal in de beschouwing betrokken dienen te worden.

3. Een beter argument voor bescherming zou men hebben als aannemelijk gemaakt kan worden, dat het *niveau* van de vervangende werkgelegenheid beneden dat van de zware industrie zou liggen. Het *volume* van de werkgelegenheid en het evenwicht op de betalingsbalans zullen zich met tijdelijke steun wel herstellen, maar niet alleen het *volume* ook het *niveau* van de werkgelegenheid is immers van belang.

Nu is dit begrip „niveau van de werkgelegenheid” moeilijk te omschrijven en te kwantificeren. Men kan echter stellen dat de vervangende werkgelegenheid zeker van lager niveau is als:

- de arbeidsproductiviteit lager is dan in de zware industrie;
- de arbeidsproductiviteit langzamer stijgt dan in de zware industrie;
- het stimulerend effect op de arbeidsproductiviteit in andere bedrijfstakken minder is dan bij de zware industrie.

Als de zware industrie volgens deze criteria haar superioriteit boven de vervangende industrie zou kunnen aantonen, zouden alleen praktische en politieke argumenten een steunverlening in de weg kunnen staan.

Om echter dit argument met succes te kunnen hanteren moet aangetoond kunnen worden, dat alle bedrijfstakken die als vervangende industrieën in aanmerking komen inderdaad van een „lager niveau” zijn.

4. Hoewel dit laatste argument belangrijk is, zal het praktisch moeilijk hanteerbaar zijn. Aard en omvang van de vervangende werkgelegenheid zijn onzekere factoren. Dit zal er toe leiden dat de overheid de herstructurering van een getroffen regio of bedrijfstak zal begeleiden, hetgeen de facto neer kan komen op steun aan de vervangende industrie. Ligt het dan niet meer voor de hand de bedrijfstak te steunen die ten gevolge van de buitenlandse concurrentievervalsing in moeilijkheden is gekomen?

De argumenten *voor* steun samenvattend kunnen wij zeggen, dat deze liggen in de onzekerheid of de vervangende industrie in dezelfde mate zal bijdragen tot de realisatie van de doelstellingen der economische politiek als verondersteld dat de zware industrie dit doet. Indien (!) deze onzekerheid groot is en indien (!) de zware industrie uitsluitend ten gevolge van de buitenlandse concurrentievervalsing in moeilijkheden is geraakt, lijkt steunverlening gewenst. Periodiek zal echter beoordeeld dienen te worden of nog aan deze criteria voldaan is.

P. van Veen Jzn.

Ondernemen in de richting van de tijd (II)*

PROF. DR. W. ALBEDA

De doelstelling van de onderneming

Van Marken, de oprichter van de Gist- en Spiritusfabriek, had zijn twijfels ten aanzien van de bestemming van de winst. Hij zette een vraagteken achter het gebruik om die winst alleen aan de aandeelhouders ten goede te doen komen. Maar hij twijfelde niet aan het uiteindelijke doel: winst maken en zo mogelijk véél winst.

Het ligt „in de richting van de tijd” hierbij thans wat meer vraagtekens te plaatsen, dan Van Marken deed. Men hoeft daarbij niet eens uit te gaan van de kritiek van de jongste en meest felle, maar ook meest idealistische generatie. Onze studenten-activisten zien in de naar winst strevende particuliere onderneming een voortdurende bedreiging van de menselijkheid. Hun bezwaar geldt niet het feit, dat die onderneming autonoom is. Als ik het goed zie, zouden zij die autonomie willen handhaven of versterken. Hun bezwaar is de combinatie van winststreven, autoritaire leiding en de daaruit voortvloeiende machtsverhoudingen in de samenleving, zoals die zich onder meer manifesteren in de universiteiten.

Veblen definieerde de onderneming als „a conspiracy in restraint of production”, een samenzwering gericht op produktiebeperking. Aan schaarse goederen valt meer te verdienen dan aan overvloed, is zijn redenering. Een onderneming die winst wil maximaliseren is meer geïnteresseerd in het handhaven van de schaarste, dan in de opheffing ervan.

Henry Adams omschreef de onderneming in 1896 als een „lichaam, door de wet geschapen om publieke doelstellingen te realiseren door een beroep op particuliere belangen”¹. Deze definitie plaatst het winststreven in het kader waarin het behoort. De particuliere onderneming heeft als functie de produktie van goederen en diensten tegen minimale offers. Het winststreven heeft slechts zin voor zover het ertoe leidt, dat deze functie wordt vervuld. Critici van ons economisch stelsel gaan er dan ook van uit dat, vooral door het grotendeels ontbreken van concurrentie, dit maar zeer ten dele het geval is. En dat bovendien door de nadruk op de winstkansen voor de individuele onderneming een vervalsing optreedt van de omvang der offers, die aan de produktie zijn verbonden. De sociale kosten der produktie worden afgewenteld op de gemeenschap.

In wezen is de ethische vraagstelling fundamentele: „Een klemmende vraag is natuurlijk”, zegt Idenburg², „of men in een samenleving kan toelaten dat een waarde — in het geval van de onderneming in hoofdzaak een materialistische waarde — zo exclusief benadrukt kan worden”. In ons type economische orde, kan men zeggen, is de produktie geïsoleerd van andere activiteiten, waardoor zij zich éézijdig door privaat-economische maatstaven kan laten leiden.

Het sociaal-economisch beleid is erop gericht van buiten af de onderneming ertoe te brengen ten eerste te functioneren overeenkomstig het algemeen-economisch wenselijke, en ten tweede er voor zorg te dragen dat binnen de onderneming geen menselijke waarden worden opgeofferd aan de alleenheerschappij van het economische. De vraag is natuurlijk of ons stelsel, zo gecorrigeerd door het beleid van de overheid en van andere instanties, zoals vakverenigingen en consumentenorganisaties, op den duur aanvaardbaar is. Het is duidelijk, dat hier één der grondslagen van onze economische orde ligt. Twijfelt men aan de mogelijkheid van een overheidsbeleid, dat zich niet laat overheersen door het bedrijfsleven, aan de mogelijkheid particuliere ondernemingen in te passen in een nationale planning op kortere of langere termijn, aan de mogelijkheid van een wezenlijke humanisering van een onderneming, die (o.m.) naar winst streeft, dan is het geraden een ander economisch stelsel te kiezen.

Men kan deze vragen zowel benaderen van wat men, vanuit de onderneming, de buitenkant zou moeten noemen (het beleid van overheid, vakverenigingen, concurrenten, organisaties, enz.) als van de binnenkant uit. Het laatste ligt in het kader van mijn probleemstelling meer voor de hand. Is het mogelijk en gewenst, luidt dan de vraag, dat de onderneming haar doelstelling verbreedt, zodat zowel de dimensie van het zich meer richten op het algemeen belang als die van het boven het alleen maar naar de economie zien, er in tot uitdrukking komen?

Van der Haas³ heeft er m.i. terecht op gewezen, dat de onderneming zich niet kan veroorloven, en zich ook doorgaans niet veroorlooft de waarden in de gemeenschap waarin zij functioneert te negeren. Terwijl de eigenaar van een kleine onderneming ongehinderd door dergelijke overwegingen kan streven naar een maximale persoonlijke winst, zal het management van de grote onderneming streven naar een optimale winst op langere termijn, waarbij één der belangrijke criteria voor wat optimaal is, gevormd wordt door de vraag wat de publieke opinie aanvaardbaar acht. Net zo goed als de chemische industrie inziet, dat zij ook zonder overheidsvoorschriften uit eigen belang iets moet doen tegen de aantasting van de milieuhygiëne door haar produktie, zal men zich hoeden voor verwijten al te gemakkelijk te grote winsten te maken.

Bergsma⁴ formuleert het zo: de doelstelling van de

* (1) in „ESB” van 13 mei jl., blz. 464-466.

¹ D. T. Bazelon: „The paper economy”, New York 1965, blz. 175.

² Ph. A. Idenburg: „Ethiek van de ondernemingsleiding”, Nijkerk 1968.

³ „The enterprise in transition”, Londen 1967, blz. 115.

⁴ Rapport-Verdam, blz. 15.

onderneming is „het dienen van de maatschappelijke voortbrenging alsmede de vervulling van enkele gesubordineerde doelstellingen, teneinde de voor de betreffende onderneming geldende rendementnorm te verwezenlijken, waarbij deze realisatie mede afhankelijk is van de mate waarin de in en buiten de organisatie levende verwachtingen en doelstellingen in harmonie zijn met deze centrale doelstelling”. Harmonie betekent in dit verband de door alle betrokkenen gewenst geachte verhouding van de verschillende elementen tot elkaar. Subordinatie betekent in dit verband dus niet onderschikking maar onderlinge verenigbaarheid.

Bij concretisering van deze formule komt toch weer het verschillende karakter van de doelstellingen naar voren. De — privaat-economische — winst is een doelstelling, waarvan de onderneming slechts kan afstappen voor korte tijd, omdat anders de continuïteit van de onderneming in gevaar komt. Voor de andere doelstelling geldt hetzelfde niet in gelijke mate. Hoewel, kan een onderneming lange tijd zich verre houden van in de samenleving algemeen aanvaarde waarden, zoals mondigheid, persoonlijke vrijheid, respect voor het individu, e.d. zonder dat haar continuïteit in gevaar komt? Kan zij de lucht en het water blijvend verontreinigen zonder geconfronteerd te worden met een omgeving, die hieraan paal en perk zal stellen?

Hoewel de sanctie van buitenaf of van binnenuit in zulke gevallen minder snel en minder automatisch komt, dan in het geval van het niet-rendabel zijn van de produktie, is zij op den duur net zo zeker, al zal zij juist weer via de rentabiliteit op de onderneming in werken. *Rentabiliteit blijkt welbeschouwd de halsband te zijn waarmee de gemeenschap de onderneming aan haar normen bindt.*

Het klinkt geruststellend. Er is een mechanisme, dat er voor zorg draagt dat de onderneming efficiënt werkt, dat-gene fabriceert wat de gemeenschap wenst, en daarbij rekening houdt met de normen, welke in die gemeenschap leven. Wat wil men nog meer? Maar wat als rentabiliteit het gevolg is van de macht van de onderneming over de markt en niet van het omgekeerde? Indien de winst het gevolg is van de beperking van de produktie door één of enkele producenten en indien de onderneming alleen of met andere de arbeidsmarkt beheerst, wordt de halsband het tuig, waarmee de onderneming de samenleving beheerst. Sinds Chamberlain, sinds Berle and Means, sinds Galbraith, weten we dat het laatste maar al te vaak het geval is. Oligopolie, monopolistische mededinging en monopolie zijn meer kenmerkend voor onze economie dan volledige mededinging.

Dat betekent, dat het winststreven alléén geen garantie biedt dat de onderneming haar functie in de gemeenschap op de juiste wijze vervult. Er zijn symptomen aan te wijzen, dat men in de onderneming meer en meer gaat inzien⁵, dat zij zich niet kan isoleren van de rest van de samenleving. Enerzijds kan dit betekenen, dat zij poogt die rest via de publieke opinie te beïnvloeden, anderzijds dat zij zich aanpast aan de opvattingen, die in de publieke opinie leven. Het lijkt mij eenzijdig en overdreven ervan uit te gaan, dat in onze maatschappij het bedrijfsleven altijd de machtigste partij zal blijken te zijn. Vooral naarmate de publieke opinie meer gemobiliseerd wordt door de activisten onder ons (waarom zou men hun die eer niet gunnen) zal ook het bedrijfsleven zich aanpassen.

Die aanpassing zou zich kunnen gaan ontwikkelen via het uitwerken van een „business creed”, die méér zou kunnen worden dan een reclame stunt en een „sociaal statuut” met een wezenlijke inhoud. In de geamendeerde doelstelling van Philips en het sociaal statuut van de Gist-

en Spiritusfabriek en van Douwe Egberts, maar ook in de SER-code inzake fusies kan men bescheiden aanzetten zien tot een dergelijke ontwikkeling. Een voorbeeld van een uitgewerkt statuut is dat van de Glacier company⁶. Dit Statuut heeft een paragraaf getiteld: het doel van de onderneming. Hierin staat:

Het doel van de onderneming en van hen die er in werken, zal de continuïteit en expansie zijn van een arbeidsgemeenschap, op zulk een wijze, dat haar leden de gehele samenleving dienen, hun gezinnen kunnen onderhouden en elkaar dienen en een gevoel van creatieve voldoening bereiken. Deze doelstelling kan het beste worden vervuld door:

- het nastreven van maximale technische en organisatorische efficiency;
- het nastreven van een meer en meer democratisch bestuur van de ondernemingsgemeenschap, die redelijke verantwoordelijkheden, rechten en kansen geeft aan al haar leden, klanten en aandeelhouders.

Dit betekent dat de onderneming voortdurend een zo groot inkomen produceert, dat:

- de aandeelhouders een redelijk dividend krijgen over hun kapitaalbreng;
- research en ontwikkeling kunnen plaatsvinden om de onderneming een belangrijke plaats te geven op de markt;
- aan hen, die in de onderneming werken arbeidsvoorwaarden kunnen worden geboden, die hun fysiek en geestelijk welzijn bevorderen;
- de uitrusting van de onderneming voortdurend verbeterd kan worden, zodat iedereen die in de onderneming werkt dit zo effectief mogelijk kan doen.
- de lonen en salarissen kunnen worden verhoogd zodat zij die in de onderneming werken een rijk en gelukkig leven kunnen leiden;
- de service van de onderneming aan de afnemers verbeterd wordt, door de prijs van het produkt te verlagen of de kwaliteit te verhogen;
- reserves kunnen gevormd worden om de onderneming en hen die er in werken veilig te stellen.

In zover een onderneming zich zulke doelen stelt en die ook waarmaakt functioneert zij in het algemeen belang. Het interessante van de „company policy” van Glacier is de wijze waarop men er toe kwam dit ondernemingsbeleid zo vast te leggen. Het Glacier-onderzoek, dat startte als een onderzoek gericht op het bestuderen van de psychologische en sociale krachten, die het groepsleven binnen een onderneming beheersen, mondde uit in een herziening van de structuur van de onderneming in democratische zin.

Er is inderdaad een belangrijke band tussen de doelstelling en de structuur van de onderneming. Kan de kleine eenmanszaak of de familie-NV zich beperken tot het privaat-economische winststreven, bij de grote onderneming moet de doelstelling zich verbreden. In die verbrede doelstelling komen én de verhoudingen binnen de onderneming én de verhouding van de onderneming tot de buitenwereld aan de orde. Het is daarom onvermijdelijk, dat bezinning op de doelstelling van de onderneming leidt naar de problematiek van de zeggenschap in de onderneming.

Zoals de liberaal-economische orde elke particuliere onderneming accepteert die, wat en hoe ze ook produceert, in concurrentie met anderen kans ziet winst te maken, kan een andere economische orde andere voorwaarden stellen aan het ondernemen. Zoals men thans van banken vraagt, dat zij zich inpassen in het nationale kredietstelsel zoals dat onder leiding van de centrale bank functioneert, zo kan men zich voorstellen, dat ook van particuliere produk-

⁵ George Goyder: „The responsible company”, Oxford 1961.

⁶ Elliot Jacques: „The changing culture of a factory”, Londen 1951.

tiebedrijven gevraagd gaat worden, dat zij zich inpassen in een sociaal-economische orde en dit door de formulering van bredere doelstellingen, dan alleen maar die van winst maken, tot uitdrukking brengen. In die opvatting zou het ondernemen gebonden worden aan een soort charter, waarin de onderneming zich verplicht, mee te werken aan de uitwerking van de nationaal-economische planning en haar activiteiten binnen die planning uit te oefenen.

De zeggenschap in de onderneming

Soms krijgt men de indruk, dat het vraagstuk van de democratisering van de onderneming is doodgepraat. Partijen schijnen onwrikbare posities te hebben ingenomen en de loopgraven zijn betrokken. Toch zijn de fronten aan het verschuiven. Enkele belangrijke feiten zijn te constateren. In de eerste plaats is er het SER-compromis. In de tweede plaats het wetsontwerp ondernemingsraden. In de derde plaats de regeling inzake de fusies en de komende aanpassing van ons vennootschapsrecht volgens de eerste richtlijn uit Brussel. Sanders spreekt van een lawine van veranderingen ⁷.

De nieuwe NV, zoals die thans gestalte gaat krijgen, kent een anders samengestelde Raad van Commissarissen. Principieel is gekozen voor een systeem van coöptatie door de zittende commissarissen met een vetorecht van de aandeelhouders en de ondernemingsraad. Deze Raad van Commissarissen krijgt andere, belangrijke bevoegdheden, waarvan met name het benoemingsrecht van de directie kan worden vermeld. Het nieuwe ontwerp ondernemingsraden verbreedt het overleg, dat in de Ondernemingsraad kan plaatsvinden, het geeft meer inhoud aan de adviserende functie van de Ondernemingsraad en introduceert het mee-beslissen over een aantal zaken.

Men heeft in het SER-advies zowel de zoveelste fopspeen gezien als een „bijna ongelofelijke grote stap voorwaarts”. Uiteraard hangt dit oordeel in laatste instantie af van het ideaal, dat men uiteindelijk voor ogen heeft. Verlangt men naar de onderneming met „arbeiderszelfbestuur” naar Joegoslavisch model? Denkt men aan een staatsbedrijf met sterke overheidsinvloed en een door de overheidsinvloed beperkte inspraak van de werknemers? Wenst men het instituut der aandeelhouders, die aan hun vermogensparticipatie in de onderneming rechten van beheer en winstdeling kunnen ontleen of wil men daarvan af?

De moderne NV is niet meer object van eigendom zoals het eenmansbedrijf dat is. De NV is een rechtspersoon, die zich verzelfstandigd heeft ten opzichte van de oorspronkelijke eigenaars, de aandeelhouders, en nu zelf eigenaar is van de materiële en immateriële goederen waarover zij beschikt. Deze ontwikkeling kon eenvoudig niet plaatsvinden zonder dat de vraag naar de zeggenschap binnen de onderneming aan de orde moest komen. De NV van het begin van deze eeuw was een vereniging van aandeelhouders. Daarom was het bestuur van die vereniging mandataris van die aandeelhouders en legde dat bestuur verantwoording af aan de vergadering van aandeelhouders. Maar nu? Nu de aandeelhouders schuldeisers zijn geworden, die bijzondere voorwaarden hebben weten te bedingen in de vorm van winstdeling en beheer, maar geen eigenaar meer zijn, liggen de zaken anders.

„Terwijl intellectuelen en anderé ideologen van alle kanten bezig waren met hun debat over kapitalisme en socialisme maakten de ondernemers, die zelf geen bezitters waren en zelf ook niet theoretiseren, de revolutie die het huidige systeem maakte” ⁸. Een systeem, dat Bazelon een

vorm van „private government” noemde. Een vorm van bestuur, die noch op eigendom noch op democratische keuze der ondergeschikten berust. Het verhaal is altijd hetzelfde: de oorspronkelijke bestuurders, zelf eigenaars of aangewezen door de eigenaars van de in de onderneming geïnvesteerde kapitalen, droegen hun macht over aan hen, die zij daartoe het meest bekwaam achtten. En sindsdien gaat dit proces van coöptatie voort.

Coöptatie ligt voor de hand in een systeem, waarin men er voor wil zorgdragen, dat de leiding in handen blijft van diegenen, die op grond van technische of organisatorische eigenschappen daartoe het meest geschikt zijn. Het is daarom niet toevallig, dat dit stelsel tot nu toe én in de universiteiten én in de ondernemingen werd toegepast. Het is echter evenmin toevallig, dat dit systeem én in de universiteiten én in de onderneming ter discussie wordt gesteld. Het is begrijpelijk, dat er een grote aarzeling is bij leidersgroeperingen, die gewend waren in het onderling overleg tussen deskundigen de continuïteit van de organisatie waarvoor zij verantwoordelijk zijn na te streven, dit systeem in naam van de democratie prijs te geven. Een voor de hand liggende reactie is die, welke de democratie niet geschikt en niet van toepassing verklaart op de onderneming en andere doelgemeenschappen. Voor de hand liggend is die reactie zeker, maar zij is riskant en zeer aanvechtbaar. Zij is riskant, want als men erop wijst, dat voor het besturen van doelgemeenschappen een deskundigheid vereist is, welke bij de meeste leden van die gemeenschappen ontbreekt, dan rijst onmiddellijk de vraag, waarom dat dan niet geldt voor leefgemeenschappen. Zo eenvoudig is het besturen van de staat nu ook weer niet. En zo deskundig zijn noch burgers, noch volksvertegenwoordigers.

Die reactie is ook aanvechtbaar. Het democratisch karakter van een organisatie komt niet daarin tot uiting dat de wijze van verwezenlijking der doelstellingen wordt vastgesteld via het systeem van „one man, one vote”. Wél daarin, dat alle betrokkenen meebeslissen over die doelstellingen zelf. Het is juist op dit punt, dat de democratie binnen professionele organisaties en binnen ondernemingen haar grenzen vindt. De doelstellingen van de universiteit kunnen evenmin bij uitsluiting vastgesteld worden door studenten als de doelstellingen van de onderneming door de werknemers. In beide gevallen mag en zal de grotere gemeenschap ten behoeve waarvan de instelling werkzaam is grenzen stellen. De gemeenschap kan niet toestaan, dat radicale studenten de universiteiten omzetten in politieke-actiecentra. Evenmin dat ondernemingen, al of niet democratisch geleid, zich ten doel stellen de schaarste aan goederen en diensten te gebruiken in plaats van die te bestrijden.

Dit betekent, dat men de onderneming best kan democratiseren, maar dat ook aan de gedemocratiseerde leiding de eis mag worden gesteld, dat zij de spelregels die voor de onderneming gelden aanhoudt. Of, anders gesteld, het hangt van de inhoud van die spelregels af, in hoeverre de onderneming zich leent voor democratisering. In een centraal geleide volkshuishouding past slechts de onderneming, die nauwkeurige voorschriften ontvangt voor het wat, waar en hoe produceren. Zo'n onderneming leent zich niet voor democratisering. Men moet hopen, dat het centrale

⁷ P. Sanders: *Ondernemingsrecht in de branding*, in „ESB” van 12 november 1969.

⁸ D. T. Bazelon: „The paper economy”, blz. 395.

plan op democratische wijze tot stand komt. Is dat het geval, dan zou een beslissing binnen de onderneming, die in strijd is met de voorschriften die van bovenaf kunnen komen, „ondemocratisch” zijn.

In de volledig vrije verkeershuishouding passen zowel democratisch opgebouwde als autoritair georganiseerde ondernemingen, mits ze voldoen aan de finale test van het concurrerend zijn, zoals dat tot uiting komt in het winst maken. En in de gemengde orde, de huidige orde? Daarin past niet de onderneming, die zelf haar doelstellingen formuleert, onafhankelijk van de samenleving waarin zij fungeert. De moderne onderneming kan niet self-sufficient zijn. Meer en meer zal zij haar doelstellingen moeten formuleren met inachtneming van wat haar omgeving van haar eist. De roep om medezeggenschap komt hier in het Westen op een moment, dat de mogelijkheid voor de ondernemingsleiding om baas in eigen huis te zijn geringer is dan ooit.

Door de ondernemingsleiding de verantwoordingsplicht op te leggen tegenover de werknemers, wat uit democratisch gezichtspunt onontkoombaar is, is haar positie nog niet bevredigend vastgelegd. De tripartite Raad van Commissarissen van de Commissie-Valkhoff met werknemerscommissarissen, kapitaalscommissarissen en commissarissen algemeen belang schijnt meer recht te doen aan de huidige positie van de onderneming. Toch doet de constructie, vooral als zij algemeen geldend is, geforceerd aan.

De onderlinge verhouding van het gewicht van kapitaalbelang, arbeidsbelang en algemeen belang zal zeer verschillend kunnen liggen. Bij een grote, kapitaalintensieve, chemische fabriek is het denkbaar, dat kapitaalbelangen zeer belangrijk zijn en het arbeidsbelang relatief gering, terwijl de overheid haar specifieke zorg voor het in acht nemen van de sociale kosten der produktie via externe voorschriften zeer redelijk zou kunnen waarnemen. Banken hebben zich in sterke mate ingepast in de kredietstructuur van het land, waardoor een interne representatie van de overheid in de Raden van Commissarissen nog niet zo noodzakelijk schijnt. In het algemeen kan men wellicht

stellen, dat voor het tot gelding brengen van aan het algemeen belang ontleende maatstaven geen interne representatie van de overheid nodig is en dat afhankelijk van omvang en kapitaal en arbeidsintensiteit der produktie kapitaal- en arbeidsbelangen per onderneming onderling verschillend kunnen liggen. Extreem gesproken: arbeiderszelfbestuur zou passen voor arbeidsintensieve bedrijven, zoals ze in de dienstensector en het ambacht nog wel voorkomen; de aandeelhouders zouden het grotendeels voor het zeggen mogen hebben in de kapitaalintensieve produktie zoals raffinaderijen e.d., terwijl de overheid het in de openbare nutsbedrijven voor het zeggen zou moeten hebben.

Het SER-compromis en het nieuwe wetsontwerp Ondernemingsraden scheppen een kader, waarin de interne verhoudingen binnen de onderneming zich op democratische wijze kunnen ontwikkelen, zonder van te voren een gelijk patroon aan alle ondernemingen op te leggen.

Conclusie

In onze maatschappelijke orde, zoals zij evolueert naar een welvaartsstaat met een veelomvattend stelsel van indicatieve en ook dwingend voorgeschreven planning, past nog steeds de autonome onderneming, zoals wij die in het Westen kennen. Die onderneming kan niet langer in het winststreven alleen haar doelstelling zien. Die doelstelling moet zich verbreden om ook sociale en algemeen-economische categorieën te omvatten. Die verbreding mag men ook als voorwaarde aan het ondernemen verbinden. In een samenleving, die steeds meer ernst wenst te maken met de democratie, kan de onderneming zich niet veroorloven intern een autocratische structuur te handhaven. De interne democratisering vindt echter haar limiet in de eisen die de grotere gemeenschap mag stellen aan de onderneming en in de gerechtvaardigde claims, die anderen zoals kapitaalverschaffers en consumenten op die onderneming tot gelding willen brengen.

W. Albeda

Ingezonden

Ontwikkelingslanden en rentesubsidies

In *ESB* van 15 april jl. levert Dr. J. F. Michels een pleidooi voor het geven van rentesubsidies op exportkredieten aan aspirant-kopers van Nederlandse kapitaalgoederen in ontwikkelingslanden. Als belangrijkste argument daarvoor wordt genoemd dat regeringen van andere industrielanden dat reeds doen, en dat hierdoor concurrentievervalsing heeft plaatsgevonden.

Ik kan mij zeer wel voorstellen dat als antwoord op deze concurrentievervalsing het systeem van „matching” wordt uitgebreid tot de rentetarieven

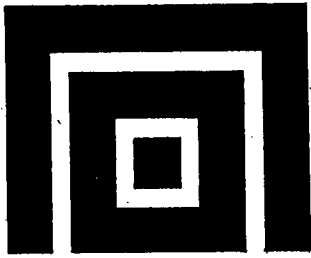
(zie overigens het artikel van Drs. P. van Veen elders in dit nummer). Het lijkt mij echter niet juist, indien men hiertoe zou besluiten, deze rentesubsidies te financieren uit de ontwikkelingshulpbegroting, zoals Dr. Michels suggereert. Het doel van de voorgestelde maatregel — uitschakeling van het kredietaspect zodat het leverantieaspect tot zijn recht kan komen — is het verlenen van defensieve steun aan een Nederlandse exportindustrie. Nogmaals: dat mag best, maar de financiering van een correctie op concurrentievervalsende praktijken, uitgeoefend door rijke landen onderling en voortvloeiend uit de hoge rentestand in deze rijke landen, is iets anders dan het geven van ontwikkelingshulp. Tenzij we het huidige systeem van ontwikkelingshulp op een koopje nog verder willen uitbreiden.

Naschrift

Wanneer Drs. J. P. Pronk schrijft: „Het doel van de voorgestelde maatregel — uitschakeling van het kredietaspect zodat het leverantieaspect tot zijn recht kan komen — is het verlenen van defensieve steun aan een Nederlandse exportindustrie”, laat ik deze eenzijdige conclusie gaarne voor zijn rekening. In mijn artikel trachtte ik allereerst na te gaan op welke wijze wij ontwikkelingslanden kunnen helpen aan, resp. niet behoeven te onthouden van sociaal en economisch noodzakelijke kapitaalgoederen, die zij bij gelijke prijs en vrije keuze niet in eerste instantie van derden wensen te betrekken. Dit leek mij in het vlak van ontwikkelingshulp te kunnen liggen.

Drs. J. P. Pronk

Dr. J. F. Michels

Ontwikkelings- kroniek

Samengesteld door de afdeling Balanced International Growth van het Nederlands Economisch Instituut en het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Nederlandse Economische Hogeschool.

Aan de vooravond van het tweede ontwikkelingsdecennium

In deze aflevering besteden wij enige aandacht aan rapporten met voorstellen voor een te volgen ontwikkelingsstrategie in de jaren zeventig. Achtereenvolgens komen aan de orde het jaarverslag van het Development Assistance Committee (DAC) van de OECD — waarin tevens een schets van de huidige situatie —, het Pearson-rapport, een conferentie over dit rapport en het rapport van de commissie-Tinbergen voor de Verenigde Naties.

Jaarverslag DAC 1969

Hoewel DAC-voorzitter Edwin M. Martin in zijn Algemeen Overzicht als inleiding tot het rapport ook vorig jaar reeds suggesties voor een ontwikkelingsstrategie in de jaren zeventig heeft gegeven, zullen wij ons beperken tot zijn inleiding tot het jaarverslag van dit jaar¹, geschreven op basis van gegevens tot en met 1968. Achtereenvolgens komen daar ter sprake de bijdragen van de donorlanden in 1968, de ontwikkeling in de derde wereld, suggesties voor de jaren zeventig en het Tweede Ontwikkelingsdecennium (DD-II) van de Verenigde Naties. Door het hele overzicht heen komt een scherp besef naar voren van de crisissituatie, waarin de ontwikkelingsamenwerking en de ontwikkeling in het Zuiden zich bevinden.

Weliswaar steeg de totale netto kapitaalstroom uit DAC-landen² in

1968 met 14% tot \$ 13 mrd., maar dit was te danken aan een 36% stijging van netto particuliere stromen tot een totaal van \$ 5,7 mrd., waarvan een derde als gegarandeerde exportkredieten (van twijfelachtige ontwikkelingswaarde), de helft als directe investeringen en de rest als inschrijvingen bij internationale banken. De kapitaaloverdracht van regeringen, voor zover primair voor ontwikkeling bedoeld, daalde (!) van \$ 6,7 mrd. (1967) tot \$ 6,4 mrd. in 1968 en wordt geschat voor 1969 en 1970 slechts weer op het niveau van \$ 6,7 mrd. terug te keren, voornamelijk door stagnatie bij de grote donors, de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk. Deze officiële hulp, welke als onderdeel van de „1% van het bruto nationaal product” doeleinde (UNCTAD-II: in 1972; Pearson: in 1975) 0,75% zou moeten bedragen, is in 1960-1968 gezakt van 0,52% naar 0,38%! Bovendien is weinig of geen verbetering te bespeuren in de voorwaarden van kapitaalhelp, in de geografische verdeling ervan, in de coördinatie van technische hulp³, in de tariefs- en andere structuren van internationale handel en in de publieke opinie en het politieke klimaat in de rijke landen — vooral de Verenigde Staten — ten aanzien van ontwikkelingssamenwerking.

Meer reden tot enthousiasme is er over de economische groei in de ontwikkelingslanden in 1968: 5 à 6%, gelijk aan of hoger dan de doelstelling van DD-I. Maar dit was voornamelijk te danken aan de meer dan 7% groei in een twaalfstal kleinere landen. Terugkijkend op de jaren zestig benadrukt Martin eerst de successen in de ontwikkeling als argument tegen de gedachte van „het helpt toch allemaal niets”. De groei was sterker dan vroeger ooit in de westerse landen in vergelijkbare ontwikkelingsfasen; 66 landen werden politiek onafhankelijk sinds 1959; het onderwijs groeide twee- tot drievoudig in twintig jaar; medische diensten zijn uitgebreid zodat de sterftepercentages wellicht met een derde gedaald zijn in dezelfde twintig jaar, de „groene revolutie” plant zich onverwacht snel voort. Dit gebeurt ondanks dat de omstandigheden voor ontwikkelingslanden, door het bestaan van de rijke landen, nu in veel opzichten moeilijker zijn dan voor de westerse landen tijdens hun vroege ontwikkeling.

Toch valt met recht van een crisissituatie te spreken. De „kloof” neemt nog steeds toe; de bevolkingsgroei is 2,5% per jaar en vraagt tweederde van

de investeringen om de minimumvoorzieningen voor de nieuwe bevolking te verzorgen; minstens een miljard mensen leeft van minder dan \$ 100 per jaar; er valt nauwelijks daling waar te nemen van werkloosheid of van het aantal mensen levend op het bestaansminimum; inkomensongelijkheid binnen de landen is vaak een ernstig probleem; ondervoeding, speciaal bij jonge kinderen, met een blijvend effect is nog wijdverbreid; het opbouwen van een efficiënt overheidsapparaat blijkt onverwacht moeilijk; de uitvoermarkten voor tropische landbouwproducten groeien slechts langzaam of krimpen zelfs in; de economische integratie tussen landen is zwak, enz., enz.

In deze situatie is van groot belang dat de rijke landen zich niet afzijdig houden, maar hun ongehoorde menselijke en materiële middelen ook hiervoor mobiliseren. Martin voegt enkele persoonlijke overwegingen als suggesties voor de jaren '70 toe. Als essentieel voor snelle, gezonde ontwikkeling ziet hij dat het overgrote deel van de bevolking hard werkt, spaart, gericht is op actie en vernieuwing en vooruitziet in tegenstelling tot een sfeer van oriëntatie op vrije tijd, besteden, praten, de status quo en het verleden.

Voor de overgang naar de eerste soort houding is een algemeen gevoel van participatie in het nationale leven nodig. Soms is dit door bedreiging van machtige burens veroorzaakt, maar in het algemeen zijn structurele hervormingen nodig, zoals invoering van progressieve inkomens- en eigendomsbelasting en landhervormingen. Maar nog efficiënter is voor meer mensen productieve *werkgelegenheid* te scheppen, hetgeen sociaal, economisch en

¹ „Development assistance review, 1969”; *Development Assistance Committee (jaarverslag van de ontwikkelingshulp door OECD-landen en van de economische en sociale ontwikkeling in de ontwikkelingslanden)*, Parijs 1970.

² Australië, Oostenrijk, België, Canada, Denemarken, Frankrijk, West-Duitsland, Italië, Japan, Nederland, Noorwegen, Portugal, Zweden, Zwitserland, Engeland, Verenigde Staten.

³ Martin stelt bovendien openlijk, dat veel in technische hulp overgedragen kennis en vaardigheid irrelevant zijn voor de problemen en situaties van de betreffende ontwikkelingslanden.

politiek gunstig is. Overal zijn werklozen politieke dynamiet en economische verspilling. Het scheppen van werkgelegenheid is daarom gerechtvaardigd, ook als het nationale inkomen daarvan eerst later zou profiteren. Een goede gezondheidszorg (goede kindervoeding is de goedkoopste gezondheidszorg) is daarbij noodzakelijk, het onderwijs moet meer worden afgestemd op wat voor het land nodig is. De voorkeur voor „moderne”, kapitaalintensieve produktiemethoden moet plaats maken voor nadruk op arbeidsintensieve technieken, welke zo nodig — ook door westerse ingenieurs — nieuw ontwikkeld moeten worden. Daarnaast moeten de uitvoermogelijkheden van ontwikkelingslanden worden gebaseerd op werkelijke kostenvoordelen door verlaging of afschaffing van de invoertarieven van de rijke landen. In samenhang met het vitale probleem van de werkgelegenheid is een actieve politiek nodig ten aanzien van de bevolkingsexplosie, hoe subtiel deze zaak ook ligt. Zou de thans aanwezige dynamiek van ontwikkeling verloren gaan dan zou voor lange tijd een bundeling van positieve ontwikkelingskrachten onmogelijk kunnen worden.

Voor de onderhandelingen voor DD-II noemt Martin voor zowel de rijke als de arme landen drie mogelijke strategieën. De rijke landen kunnen het concept van een wereldstrategie verwerpen en wat algemene — tot niets verbindende — moties steunen, óf ze kunnen uit het pakket van voorstellen van de „77” (de ontwikkelingslanden) enkele kleinere punten accepteren, óf ze kunnen besluiten dat een gemeenschappelijk programma voor ontwikkeling opofferingen op korte termijn waard is. Deze laatste keus, door Martin geprefereerd, zou vooral betekenis krijgen als men niet volstond met enkele besluiten nú, maar gedurende het gehele decennium zou blijven zoeken naar verbetering van het programma. De ontwikkelingslanden hebben ook een drievoudige keuze: ze kunnen zonder compromis op hun voorstellen van het gemeendeerde charter van Algiers blijven staan, óf, als dit geen succes heeft — wat Martin zeker acht —, uit principe dan slechts enkele lege resoluties aannemen, óf met concrete probleemstellingen en voorstellen voor oplossingen ter onderhandelingstafel komen. Martin ziet in de polarisatie welke bij de eerste keuze zou ontstaan, evenals bij de tweede keuze, een duidelijke terugslag voor de Verenigde Naties als ont-

moetingsplaats voor ontwikkelings- en ontwikkelde landen.

Tot zover Martin. Wat in zijn overzicht in de eerste plaats opvalt is het duidelijke besef van een crisissituatie en van de mogelijkheden van de rijke landen om in deze situatie gezamenlijk ten positieve te werken. Ten tweede valt op in zijn suggesties voor de jaren '70 de nadruk op de meer sociale aspecten van het vraagstuk, al is juist daar opmerkelijk hoe weinig te merken is van een analytische en structurele benadering van deze aspecten. Tenslotte ontbreekt een poging uiteindelijke of voorlopige doeleinden van ontwikkeling te formuleren, waaruit een duidelijker zicht op de te nemen maatregelen zou kunnen ontstaan. Dit alles doet overigens niets af aan de grote waarde en lezenswaardigheid van dit rapport.

Pearson-rapport

In opdracht van de Wereldbank heeft een commissie van internationaal bekende personen, onder voorzitterschap van Lester B. Pearson, oud-premier van Canada, een rapport samengesteld waarin twee decennia van ontwikkelingshulp worden geëvalueerd en waarin een groot aantal maatregelen wordt aanbevolen voor de jaren zeventig en later. Het rapport werd voltooid in september 1969 en verscheen onder de titel *Partners in Development*⁴. Vanwege de omvang beperken we ons hier tot het geven van enkele hoofdlijnen van het rapport.

De huidige crisis in de ontwikkelingshulp wordt toegeschreven aan de te hoge verwachtingen, die zowel gevende als ontvangende landen ervan hebben gehad. Ontwikkelingshulp is geen wondermiddel tegen de armoede van de ontwikkelingslanden en de opheffing van die armoede is geen kwestie van jaren, maar van decennia. In de jaren zestig bedroeg de gemiddelde jaarlijkse groei van het bruto nationaal produkt (BNP) van de ontwikkelingslanden echter bijna 5% en dat is veelbelovend. Bovendien is in de afgelopen decennia de grondslag gelegd voor de verdere ontwikkeling (het hoofdstuk „Two decades of development” geeft een overzicht van de resultaten op het gebied van economische groei, besparingen en investeringen, landbouw, industrie, transport, energie- en staalproductie, volksgezondheid, onderwijs en internationale handel). Daarom zou het dubbel jammer zijn als juist

nu de aandacht voor ontwikkelingshulp zou verslappen.

Natuurlijk moeten er nog veel belangrijke problemen worden opgelost. Bevolkingsexplosie, werkloosheid, urbanisatie, industrialisatie, voedselvoorziening, onderwijs en research, groeiende schuldenlast, betalingsbalans; het zijn allemaal problemen, die grote politieke en sociale spanningen kunnen veroorzaken. Maar ze zijn niet onoverkomelijk en het moet mogelijk zijn om tot een oplossing te komen, door bestaande instanties en instrumenten intensiever te gebruiken. De commissie-Pearson doet dan ook een groot aantal aanbevelingen op het gebied van internationale handel, particuliere investeringen, hoogte en efficiency van ontwikkelingshulp, schuldenlast, bevolkingsgroei, onderwijs, research en multilaterale organisaties. We noemen hier de — ons inziens — belangrijkste:

- Rijke landen moeten hun kapitaaloverdrachten naar ontwikkelingslanden zo snel mogelijk, maar in ieder geval vóór 1975 opvoeren tot één procent van hun BNP.
- Omstreeks 1975, maar in ieder geval niet later dan 1980, moeten de overdrachten uit overheidsmiddelen 0,7% van het BNP bedragen.
- Van deze overheidsmiddelen moet tenminste 20% via multilaterale kanalen gaan.

Daarnaast vinden we richtlijnen voor de totstandkoming van wereldgoederenovereenkomsten, ter stimulering van particuliere investeringen, voor geboortecontrolle, voor betere rapportering en vele andere. Al deze maatregelen moeten het mogelijk maken, dat de ontwikkelingslanden aan het eind van deze eeuw een stadium bereiken, waarin ze zelfstandig kunnen groeien, d.w.z. niet langer afhankelijk van buitenlandse hulp. En dat, aldus Pearson, is het uiteindelijke doel.

Zolang die zelfstandige groei niet gekoppeld wordt aan een groeipercen- tage van het inkomen per hoofd, dat hoger ligt dan dat van de industrie-

⁴ „Partners in Development”, report of the Commission on international development, Londen 1969. De Nederlandse vertaling (zonder appendices) luidt — enigszins liefdadig — „Deelgenoten in ontwikkeling”, Staatsuitgeverij 1970.

landen, is deze doelstelling volgens ons te beperkt. Het is natuurlijk zeer de vraag of zo'n hoger groeipercentage zonder buitenlandse hulp gehandhaafd kan worden. Neemt men genoeg met een lager — zij het „zelfstandig” — groeitempo dan wordt de inkomensverdeling in de wereld uiteraard steeds ongelijker. Naar onze mening gaat het veel meer om een meer gelijke inkomensverdeling dan om een zelfstandig groeipercentage. De inkomens- en hulpverdelingsproblematiek krijgt dan ook in het rapport relatief weinig aandacht. Maar zelden komen overwegingen van inkomensverdeling naar voren in de aanbevelingen. En aangezien het merendeel van de middelen toch al verdeeld wordt volgens prestatiecriteria („performance”) en Pearson daar niet expliciet de nodige correcties in aanbrengt, belooft dat niet veel goeds voor de toekomstige verdeling van de hulp. Wél wordt de IDA (Internationale Ontwikkelings Associatie, dochter van de Wereldbank) in één der aanbevelingen verzocht om expliciete principes en criteria te formuleren voor de verdeling van de hulp. Maar eigenlijk zouden deze al in het rapport zelf moeten zijn uitgewerkt, juist omdat ze van vitaal belang zijn.

Over de hoogte van de groei-doelstelling voor de ontwikkelingslanden kan men van mening verschillen. Jaarlijks 6% groei voor het komende decennium lijkt aan de bescheiden kant. Ook de hieruit voortvloeiende verplichtingen voor de industrielanden — de één procent pas in 1975 — zijn niet erg zwaar. Niettemin zou hun realisatie een enorme verbetering betekenen ten opzichte van de huidige crisis in de hulp (vooral de Verenigde Staten zullen nog alle moeite hebben de 1%-target op tijd te halen).

Een andere, institutionele, tekortkoming van het Pearson-rapport is, dat het is samengesteld door een commissie, waarin geen vertegenwoordigers van communistische landen zitting hadden. Omdat ontwikkelingshulp gemakkelijk een speelbal kan worden van de internationale politiek tussen Oost en West is dit een ernstig gemis.

Hoewel dus de uiteindelijke doelstelling van het rapport twijfelachtig

is, de inkomensverdeling weinig aandacht krijgt en de groei-target en de daaruit voortvloeiende verplichtingen aan de matige kant zijn, geloven we niet dat een andere opstelling tot volkomen andere aanbevelingen zou hebben geleid. Daarom lijkt *Partners in Development*, althans voor het begin van de jaren zeventig, een bruikbare richtlijn.

Pearson-conferentie

In februari jl. is in de Columbia University in de Verenigde Staten een conferentie gehouden, gewijd aan het Pearson-rapport. Vele bekende ontwikkelingsexperts hebben een paper voor dit congres geschreven. De president van de Wereldbank, McNamara, hield een rede over de doeleinden en de methoden van de Bank voor het tweede ontwikkelingsdecennium. Het eerste doel van de Wereldbank blijft het mobiliseren van kapitaal om de productiecapaciteit van de ontwikkelingslanden te vergroten. Zoals bekend ligt het in de bedoeling om in de periode 1969-1973 100% meer aan leningen te verstrekken dan in de voorafgaande vijfjaarsperiode. Daarnaast gaat de Wereldbank haar aandacht echter ook richten op de zogenaamde kwalitatieve ontwikkelingsdoeleinden. Bijvoorbeeld: de omvang en de oorzaken van werkloosheid en hoe hieraan een einde te maken, wat er moet gebeuren wat betreft opleiding en organisatie in de landbouwsector om de „groene revolutie” werkelijk een succes te laten worden, de bestudering van het urbanisatieprobleem en de regionale onevenwichtigheden in ontwikkelingslanden.

Met het oog hierop wordt een nieuw programma van zgn. „country economic missions” geïntroduceerd. Het doel van deze teams is om de regering van het betreffende land bij te staan bij het opstellen van een overall ontwikkelingsplan voor alle sectoren van de economie, terwijl ook de sociale aspecten volledige aandacht krijgen. Zulk een team zou bestaan uit een vertegenwoordiger van het UNDP om het pre-investment programma voor te bereiden, specialisten op het gebied van landbouw, onderwijs, volksge-

zondheid en werkgelegenheid, terwijl de eigen staf van de Bank naast de traditionele problemen van economische groei ook aandacht zou schenken aan zaken als bevolkingstoename, urbanisatie en landhervorming. Het ligt in de bedoeling dat voor de meeste landen een jaarlijks rapport door deze teams wordt uitgebracht.

Een van de onderwerpen die op genoemde conferentie veel aandacht kreeg was: *particuliere investeringen in ontwikkelingslanden*. Drie papers zullen hier worden vermeld:

H. Johnson verwacht dat in het tweede ontwikkelingsdecennium de officiële hulpverlening weinig meer zal toenemen, zodat de nadruk wel zal moeten worden gelegd op particuliere investeringen. Hij is van mening dat deze investeringen zeer geschikt zijn om bij te dragen tot economische groei, juist omdat het voornaamste doel van elke onderneming het maken van winst is. Twee voorbeelden ter illustratie: buitenlandse ondernemingen kunnen voordeliger een lokale staf trainen dan buitenlandse arbeid importeren, daar aan het laatste enorm hoge kosten zijn verbonden. Ook is het van belang voor deze ondernemingen om technische kennis over te dragen aan de lokale aanbieders van inputs en de lokale afnemers van de produkten van de betreffende onderneming. De eersten moeten gewend worden aan het leveren van standaardprodukten van goede kwaliteit, de anderen aan het gebruik ervan. Als voornaamste nadeel van particuliere investeringen ziet Johnson de ongelijke verdeling van de effecten ervan. Hier ligt, nog meer dan nu, een taak voor de overheid via het heffen van belastingen. Verder is Johnson van mening dat er in de toekomst grotere kans is op onenigheid tussen grote multinationale ondernemingen en de regeringen van ontwikkelingslanden vanwege de verschillende ideeën die ze hebben over wat eigenlijk ontwikkeling is en hoe ondernemingen zich moeten gedragen.

M. Kidron betoogt dat de nadruk die het Pearson-rapport legt op het belang van particuliere investeringen voor

(I.M.)

§ NV. SLAVENBURG'S BANK §

ontwikkelingslanden is gebaseerd op drie veronderstellingen:

- a. een positief betalingsbalanseffect,
- b. een positieve bijdrage tot ontwikkeling,
- c. een neutraal politiek effect.

Naar zijn mening is elk van deze veronderstellingen onjuist of op zijn minst twijfelachtig. Zijn aanvallen op de tweede en derde veronderstelling bestaan meer uit het aantonen dat negatieve bijdragen en niet-neutrale effecten mogelijk zijn, maar zijn bestrijding van de juistheid van de veronderstelling van het positieve-betalingsbalanseffect heeft een meer analytisch karakter.

Hij wordt hierin bijgevalen door P. Streeten, die het ook oneens is met de bewering uit het Pearson-rapport, dat bij de berekening van de effecten van particuliere investeringen in ontwikkelingslanden rekening moet worden gehouden met de exporten, resp. invoersubstitutie, die door deze investeringen tot stand worden gebracht (zgn. indirecte effecten). Streeten en Kidron voeren hiertegen aan dat deze uitvoer (of invoersubstitutie) ook tot stand had kunnen komen — misschien minder maar mogelijk ook meer efficiënt — door investeringen die op een andere wijze worden gefinancierd. Met andere woorden: bij de berekening van de betalingsbalanseffecten van particuliere investeringen moet men niet uitgaan van de totale indirecte effecten, d.w.z. van de *extra* uitvoer of invoersubstitutie veroorzaakt door deze investeringen. Ook Streeten is van mening dat, indien men uitgaat van de differentieële analyse, geen groot positief betalingsbalanseffect verwacht kan worden van particuliere investeringen.

„Tinbergen-rapport”

Eindelijk is dan het zogenaamde „Tinbergen-rapport” verschenen⁵. Zoals bekend verondersteld mag worden handelt het over de voorbereiding van een consistent geheel van actie tegen onderontwikkeling, te ondernemen tijdens de jaren zeventig, het Tweede Ontwikkelingsdecennium van de Verenigde Naties (DD-II).

Het rapport is erg beknopt te noemen. Het telt ongeveer 40 in niet-technische taal en directe stijl geschreven pagina's en bevat precieze richtlijnen, die na gedetailleerde partiële analyse zoveel mogelijk gekwantificeerd worden. Deze richtlijnen moeten worden verstaan als adviezen, door een onafhankelijke groep van experts ge-

geven aan het „UN Centre for Development Planning, Projections and Policies” van het „UN Department of Economic and Social Affairs”⁶. Ze zullen ook werkelijk uitgevoerd kunnen worden, vooropgesteld dat de komende 25ste Algemene Vergadering van de Verenigde Naties het licht op groen zet voor het rapport dat over deze materie wordt uitgebracht door het zogenaamde Voorbereidend Comité, een uit landenvertegenwoordigers samengesteld politiek lichaam.

Het Tinbergen-rapport is onderverdeeld in twee hoofdonderwerpen: te bereiken *doeleinden* en „policies” (of *instrumenten*) om die doeleinden te realiseren. De doeleinden vertonen een aantrekkelijk evenwicht tussen economische en niet-economische wenselijkheden; het belang van de laatste komt tot uiting in de progressieve stellingname van de Commissie: „..... development implies..... not simply an increase in productive capacity but major transformations in their social and economic structures”. Zoveel mogelijk als de gegevens dat toestaan, worden de doeleinden gekwantificeerd, op onderlinge consistentie getoetst en (het belangrijkste van al!) worden er tijdslijnen gesteld waarin ze moeten worden gerealiseerd.

De instrumenten worden onderscheiden in twee verschillende groepen: nationale en internationale. De laatste zijn bedoeld om die gunstige internationale omstandigheden te creëren, waarin de nationale politieke maatregelen de optimale gelegenheid hebben resultaat te boeken. Men is geneigd als meest interessante nieuwe zaken in de internationale context de volgende twee te zien: het hulpverleningsmechanisme en de wereldwijde industriële en handelsstructurering. Wat het mechanisme betreft: nadat strategische of militaire criteria voor het verlenen van hulp als niet-optimaal worden verworpen, wordt een nieuw criterium geïntroduceerd naast de bekende economische maatstaven van „prestatie” (performance) en inspanning, namelijk het *behoeftecriterium*. De introductie van de behoeften van arme landen onder de criteria waarop hulp verleend moet worden, betekent een aanzienlijke verandering in de hele filosofie van het mechanisme van kapitaaloverdrachten. In de naoorlogse periode was het ontwikkelingspeil van de armen waarnaar werd gestreefd een zogenaamd „minimum levensniveau”, geheel in *Rerum Novarum* stijl. Nu is dat niveau geen absoluut begrip meer, maar eer afhankelijk van de levens-

standaard der rijken: hoe hoger deze laatste, hoe hoger de doelstelling voor het niveau van de armen. Deze gedachtengang introduceert het idee van steeds grotere behoeften, die nu worden voorgesteld een beslissende rol te gaan spelen in de vereiste omvang van de kapitaaloverdrachten voor de ontwikkeling van de ontwikkelingslanden.

De tweede „nieuwigheid” waar we op wijzen heeft betrekking op de voorzichten voor de internationale herstructurering van de industrie en handel; deze reconstructie is een absolute voorwaarde voor het succes van de pogingen van ontwikkelingslanden om de zaak in beweging te brengen. Een opschuiven naar een optimale internationale arbeidsverdeling wordt warm aanbevolen. Uiteraard wordt van individuele landen verwacht dat zij hun beste been voorzetten in hun industrialisatiepolitiek, maar wat daaraan vooraf moet gaan is een *coördinatie*, die verzekert dat de „optima” van de afzonderlijke landen een harmonieus complex vormen, dat naar een „overall-optimum” tendert. Als bijproduct houdt de industrialisatie van ontwikkelingslanden in, dat ze toegang tot de wereldmarkt moeten hebben. In het rapport wordt dan ook een herziening van handelskanalen gevraagd en worden er tijdslijnen gesteld voor de opheffing van handelsbelemmeringen.

We zullen hier niet de afzonderlijke hoofdstukken van het rapport recenseren, daar het zo beknopt is (en tegelijk toch het gehele veld van problemen bestrijkt) dat zo'n recensie even lang zou worden als het rapport zelf. We hebben ons geconcentreerd op het meest karakteristieke en nieuwe.

De geest van het rapport is een goed gebalanceerd mengsel van bezorgdheid om de urgentie van de situatie en optimisme over de capaciteiten van de mens om zijn moeilijkheden het hoofd te bieden: „The world today has both

⁵ *Committee for Development Planning: „Report on the sixth Session” (5-15 January 1970), ECOSOC-Official Records-Supplement no. 7, UNO, New York 1970, IV + 44 blz.*

⁶ *Een gedetailleerde beschrijving van de organisatie en positie van de Commissie is te vinden in: J. Tinbergen: „The United Nations Development Planning Committee,” Rotterdam, N.E.I., 16 april 1969, No. 11.*

the resources and the technical and scientific knowledge necessary to meet the challenge of development of poor nations". Ondanks dat wordt er op gewezen dat het lijden van grote aantallen inwoners van vele ontwikkelingslanden sterk onderschat wordt door welvarende bevolkingsgroepen overal in de wereld; de waarschuwing wordt geuit, dat de samenhangende problemen van armoede en bedreiging van de internationale vrede véruit de belangrijkste uitdaging vormen voor politici over de gehele wereld. Regeringen worden geadviseerd al het mogelijke te doen om hun burgers te overtuigen

van de noodzaak van ontwikkelings-samenwerking in plaats van de publieke opinie te volgen als die kortzichtig is.

We zouden maar één kritische opmerking willen maken, die minder gericht is aan het adres van de samenstellers van het rapport dan aan de UN Sales Division, die het moet verspreiden: zo'n belangrijk rapport, dat onder andere de publieke opinie in beweging zou willen brengen, moet niet behandeld worden als een vertrouwelijk en „top-secret” document, dat voor de geïnteresseerde lezer nauwelijks bereikbaar is.

gemengde volkshuishoudingen van belang. Dit heeft namelijk belangrijke gevolgen voor de monetaire integratie. In discussies over de vraag of economische integratie tot een monetaire unie moet leiden, zijn nogal eens argumenten te horen die eigenlijk op integratie van vrije economieën slaan. De verdienste van Rijnvos' proefschrift is wel, dat aangetoond wordt welke argumenten actueel zijn in de Europese Gemeenschappen. Integratie van vrije volkshuishoudingen naar klassiek-liberaal model

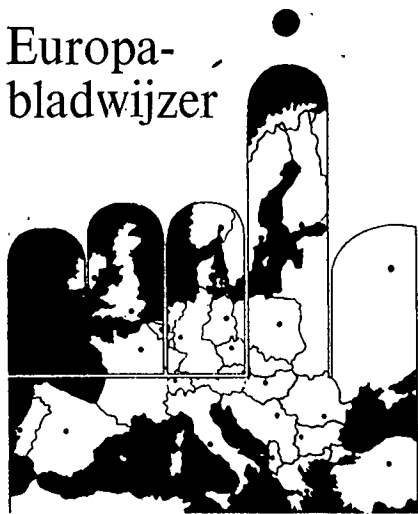
„is gericht op de opheffing van belemmeringen voor vrije economische uitplooiing. In die gerichtheid neemt zij uitsluitend beperkingen weg en stelt daarvoor niets in de plaats. Met name supranationale orgaanvorming voor het voeren van economische politiek komt bij liberale integratie niet aan de orde. In de liberale integratie wordt de nationale soevereiniteit bevestigd en geaccentueerd” (blz. 11).

Rijnvos toetst terloops de Europese Vrijhandelsassociatie (EFTA) aan deze definitie van liberaal-economische integratie en komt tot de conclusie dat de doelstelling van de EFTA verder gaat. In zijn typologie van integratievormen onderscheidt hij voor de vrije volkshuishoudingen de volgende mogelijkheden: vrijhandelszone (lage integratiegraad); douane-unie (weinig landen; hoge integratiegraad) en een vrije wereldeconomie (veel landen; hoge integratiegraad).

Aan gemengde volkshuishoudingen kent Rijnvos een eigen karakter toe. In West-Europa vertonen ze thans een tweetal structuurkenmerken: technische vooruitgang en continuïteit in het productieproces. Integratie van gemengde volkshuishoudingen heeft bijgevolg eveneens een eigen karakter, waarbij drie factoren in elkaar grijpen, nl. de aanvaarding van de democratisch-pragmatische vrijheidsidee, de evolutionaire levenshouding en de economische groei.

„De opheffing van belemmeringen voor het vrije verkeer van personen, goederen en kapitalen, de harmonisatie van belasting-, sociale en arbeidswetgeving, de

Europa-bladwijzer

Economische orde en monetaire integratie

De Haagse conferentie van staatshoofden en regeringsleiders van de Europese Gemeenschappen heeft het monetaire moment van de economische integratie in het licht der schijnwerpers geplaatst. Onderwerpen als monetaire unie en Europees reservefonds krijgen thans aandacht in beschouwingen van theoretische en praktische aard. Aan een Europees reservefonds, door Pierre Drouin in *Le Monde* van 18 april, „le noyau de cristallisation d'une zone monétaire européenne” genoemd, hebben Robert Triffin en Pierre Mendès France aandacht gewijd in *L'Europe en Formation* van februari jl.¹

Het uitwerken van voorstellen tot invoering van een monetaire unie zal ongetwijfeld nog veel arbeid vergen. Bij het zoeken van oplossingen voor

allerhande problemen en het doorhakken van vele knopen kan het bevrijdend werken, de ontwikkeling van enige nationale geldstelsels naar een monetaire unie vanaf enige afstand met een meer filosofische blik te bezien. De gelegenheid hiertoe doet zich voor, nu op 9 april C. J. Rijnvos aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg is gepromoveerd op een dissertatie over *Economische orde en Europese monetaire integratie*².

Bij het kennismaken van deze titel denkt men onwillekeurig aan Walter Eucken die in zijn „Grundlagen” de relatie tussen economische orde en het geldstelsel aan de orde stelde, en aan Koopmans die in zijn bekende Praedivies van 1943 de aard en de functies van het geld in de geleide economie onderzocht. Rijnvos gaat in zijn dissertatie een stapje verder en onderzoekt *de relatie tussen economische orde en monetaire integratie*. Wij zullen in deze bladwijzer aandacht aan deze interessante dissertatie schenken.

De Europese Gemeenschap een gemengde volkshuishouding

Rijnvos onderscheidt drie soorten volkshuishoudingen, nl. vrije, centraal geleide en gemengde volkshuishoudingen, corresponderend met resp. klassiek-liberale, communistisch-marxistische en democratisch-pragmatische denkrichtingen. Met deze onderscheiding naar de structuur van de volkshuishoudingen typeert hij de economische orde. Voor de huidige Europese integratie is vooral het scherpe onderscheid tussen integratie van vrije en van

¹ Robert Triffin: *L'Europe et ses monnaies*, in „*L'Europe en Formation*”, No. 119, februari 1970, blz. 3-7; Pierre Mendès France: *Les problèmes monétaires de l'Europe*, in „*L'Europe en Formation*”, No. 119, februari 1970, blz. 8-11.

² H.E. Stenfert Kroese, Leiden 1970, 174 blz., f. 20.

coördinatie van conjunctuur-, budget- en monetaire politiek, enzovoort, hebben tot strekking de resultaten van de realisering der democratisch-pragmatische vrijheidsidee op supranationaal niveau te brengen. Velerlei aspecten van de gemengde volkshuishouding — economisch, sociaal, juridisch, politiek — vragen nu om regeling op supranationaal niveau. In tegenstelling tot de klassiek-liberale conceptie van de economische integratie moet worden geconcludeerd dat bij integratie van gemengde volkshuishoudingen supra-nationale orgaanvorming onmisbaar is" (blz. 26-27).

In zijn typologie der integratievormen onderscheidt Rijnvos voor de gemengde volkshuishoudingen: de vrijhandelzone (lage integratiegraad) en de economische unie (hoge integratiegraad). De economische unie ligt volgens hem in de lijn der Europese economische ontwikkeling en de EFTA rangschikt hij als vrijhandelzone (lage integratiegraad) onder de integratievormen van gemengde volkshuishoudingen.

In afwijking van de gebruikelijke aanduiding waarin een economische unie meer omvat dan een douane-unie, is bij Rijnvos een douane-unie een hooggegradeerde integratie van liberaal-vrije volkshuishoudingen en een economische unie een integratie van gemengde volkshuishoudingen met een hoge graad. Een douane-unie zou zich dus slechts tot een economische unie kunnen ontwikkelen, als de deelnemende vrije volkshuishoudingen gemengde volkshuishoudingen zouden worden. Want in de gemengde volkshuishoudingen worden enige doelstellingen tegelijk nagestreefd, terwijl de vrije volkshuishouding slechts op maximalisering van de consumptie zou zijn gericht. De theorie van de douane-unie richt zich eveneens op deze laatste doelstelling, terwijl bij integratie van gemengde volkshuishoudingen een supranationaal orgaan nodig is om door afweging en via overleg meer doeleinden tegelijkertijd te kunnen verwezenlijken.

Monetaire integratie in de Europese Gemeenschap

Passen in de monetaire multilateralisatie, zoals deze sinds de opheffing van de EBU en de invoering van de externe convertibiliteit in West-Europa is ontstaan, nog nationale geldstelsels? Deze vraag komt op na de uiteenzetting van de schrijver over de monetaire politiek van 1945 tot 1959 in West-Europa. Bij de beantwoording van die vraag hanteert hij drie factoren die gelijktijdig bepalend zijn voor wat hij noemt het geografische circulatiegebied van vertrouwensgeld: het geld dient betaalmiddel te zijn, er moet een „Massen-

Mededelingen

Onderneming en sociale ontwikkeling

Op donderdag 11 juni 1970 vindt de 187ste Algemene Vergadering plaats van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel. Onderwerp: *onderneming en sociale ontwikkeling*. Plaats: de jaarbeurscongreszaal van het Jaarbeurscongres en Vergadercentrum te Utrecht.

Als preadviseurs zullen optreden:

Ir. D. Noordhof (Philips) — Sociale problemen die voortvloeien uit de veranderingen, die zich in en om de onderneming voordoen;

Drs. Th. Coppes (De Volkskrant). — De verandering van de doelstelling van de onderneming en de positie van de werknemers en hun organisaties daarin;

Ir. W. H. Schoenmaker (Hoogovens) — Bestuurbaarheid van de onderneming in de komende jaren, gezien als sociaal probleem.

De forumdiscussie op deze jaarvergadering zal onder leiding staan van Prof. Dr. F. J. P. van Dooren, hoogleraar in de bedrijfspsychologie en de sociale psychologie aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg.

Nadere inlichtingen: secretariaat Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, Florapark 11, Haarlem, tel. (023) 31 50 50.

gewohnheit der Annahme" zijn en de geldwaarde dient redelijk stabiel te zijn.

„In feite leggen deze drie voorwaarden aan het geografische circulatiegebied een beperking op. Waar aan de drie voorwaarden niet meer gelijktijdig is voldaan, kan de grens van het circulatiegebied worden getrokken. Tegenover deze beperking staat de wens het circulatiegebied van fiduciair geld zover mogelijk uit te breiden" (blz. 62).

Vervolgens ontwikkelt Rijnvos een interessante gedachtengang. Indien de landen die deelnemen aan de integratie hun nationale geldstelsels behouden, moeten ze ter slechting van onderlinge betalingsbalansproblemen elkaars valuta's accepteren op basis van een bepaalde wisselkoers. Achtereenvolgens bespreekt hij een stabiele en een fluctuerende wisselkoers. Zijn conclusie luidt dan, dat geen enkele wisselkoers in staat is simultaan intern en extern evenwicht in de deelnemende volkshuishoudingen tot stand te brengen, zodat slechts een monetaire unie uitkomst kan brengen.

De fluctuerende wisselkoers verwerpt Rijnvos, omdat de monetaire autoriteiten bij zo'n koers er niet in slagen het interne evenwicht te handhaven. De koersbeweging die nodig is voor het gelijkmaken van de absolute prijsniveaus tussen de deelnemende landen, verstoort namelijk de optimale allocatie van de produktiemiddelen. De monetaire autoriteiten kunnen de noodzaak van een betalingsbalansevenwicht echter niet meer — zoals bij vaste wisselkoersen wel het geval is — hanteren als economisch-politiek middel bij het streven naar prijsstabiliteit, omdat per definitie de betalingsbalans steeds in evenwicht zal zijn.

Een vaste wisselkoers blijft in beginsel onveranderd, zodat de vraag naar en het aanbod van vreemde valuta's geen invloed op het koersniveau uitoefenen. Dit betekent dat bewegingen in de nationale prijsniveaus nauwelijks mogelijk zijn. De landen blijven echter in beginsel monetair autonoom, ook al is er vanwege de monetaire integratie van hoge graad een grote mate van overeenstemming over de te voeren monetaire politiek. Desondanks kunnen zich betalingsbalansonevenwichtigheden voordoen. Deze oefenen invloed uit op de relatieve prijsverhoudingen en via deze op de produktiestructuur en leiden tot tijdelijke afwijkingen van de gewenste produktiestructuur op de lange termijn.

„In de 'long run' komen de landen tot economische groei door technische vooruitgang, produktiespecialisatie en internationale handel. Dat proces kan zich het best voltrekken in een monetair kader, waarin bovenomschreven korte termijnafwijkingen, die tot een tijdelijk te grote of te kleine produktiespecialisatie in internationaal verband leiden, niet optreden. Zo'n monetair kader biedt de vaste wisselkoers nog niet. Zij is daarom niet meer, maar ook niet minder, dan een belangrijke stap naar de monetaire unie. Waar de flexibele, noch de vaste wisselkoers leiden tot het beoogde doel, kan worden geconcludeerd dat uiteindelijk gescheiden geldstelsels bij de integratie van gemengde volkshuishoudingen niet passen. De monetaire integratie van hoogontwikkelde gemengde volkshuishoudingen vindt haar voltooiing in een supranationaal geldstelsel" (blz. 77).

Rijnvos concludeert dus via een kritiek op de flexibele en de vaste wisselkoers tot een supranationaal geldstelsel. Daarnaast volgt hij nog een andere gedachtengang om tot deze con-

clusie te komen. Hij kiest daarbij zijn uitgangspunt in een situatie van economische groei. Deze leidt — ook bij behoud van monetair evenwicht — tot wijzigingen in de relatieve prijzen, wat heel goed kan samengaan met volledige werkgelegenheid bij stabiel prijsniveau en bij voortgaande technische vooruitgang. „Gelet op het internationaal-economisch verkeer rijst nu de vraag naar die wisselkoers welke leidt tot betalingsbalansevenwicht en die het geschetste beeld van het prijsniveau en van de prijsverhoudingen niet verstoort” (blz. 79-80). Rijnvos stelt vervolgens vast, dat die wisselkoers voor het simultane in- en externe evenwicht moet kunnen bewegen in de loop van de tijd, maar tevens moet vastliggen op een bepaald moment, zodat noch de

vaste noch de flexibele wisselkoers de gezochte koers kan zijn.

Deze conclusies toepassend op de monetaire integratie binnen het EEG-gebied, stelt hij dat deze pas voltooid is met een monetaire unie. De eerste stap daartoe zou het vastleggen kunnen zijn van de onderlinge wisselkoersen der partnerlanden. De instelling van een supranationaal gezag kan de tweede stap zijn, gevolgd door de schepping van één geldstelsel voor de gehele EEG. Dan zou de monetaire unie tot stand zijn gekomen, want hij stelt deze gelijk aan een supranationaal geldstelsel.

Kritiek op de monetaire unie

Nadat Rijnvos zijn theorie van de monetaire integratie heeft ontwikkeld,

behandelt hij enige punten van kritiek die recentelijk zijn geuit op het plan om te komen tot een monetaire unie in EEG-verband (de studie werd op 15 november 1969 afgesloten).

Allereerst gaat het om kritiek die de monetaire unie op ideologische of monetair-politieke gronden afwijst. Genoemd worden Heilperin, Schmolders en Karsten. Kritiek op ideologische gronden komt vanuit klassiek-liberale kring waarin juist het nationale karakter van de staat wordt benadrukt en convertibiliteit als monetaire integratie wordt beschouwd. Eén van de punten van kritiek van Schmolders betreft het naast elkaar bestaan van nationaal en Europees geld in landen die aan de integratie deelnemen. Dan zou de wet van Gresham kunnen optreden en zou

RBB
TIB

Gemeente Ziekenhuis, Arnhem

directeur algemene zaken

■ Het Gemeente Ziekenhuis tevens affiliatie ziekenhuis voor de universiteit van Nijmegen, heeft een opnamecapaciteit van 500 bedden met een personeelsbestand van 650 waarvan 350 tot de verplegende staf behoren. De medische staf bestaat uit 35 specialisten. Met de bouw van een nieuw ziekenhuis met een opnamecapaciteit van 500 bedden zal in 1972 gestart worden. Deze vacature is ontstaan door instelling van een nieuwe directie-structuur, bestaande uit een directeur medische zaken en een

directeur algemene zaken met een gezamenlijke verantwoordelijkheid t.o.v. het bestuur.

■ De directeur algemene zaken zal het management van het ziekenhuis voeren d.w.z. hij geeft leiding, coördineert, organiseert, draagt zorg dat het werk op zo doelmatig mogelijke wijze wordt gedaan. Hij zal het beleid inzake de bedrijfseconomische sectoren formuleren, de wensen en verlangens die hieruit voortvloeien in de directie bespreken en aan het bestuur kenbaar maken. Van hem wordt

tevens verwacht dat hij een sterke bijdrage zal leveren voor de concipiëring van het personeelsbeleid.

■ Voor deze functie komen in aanmerking geïnteresseerden die getoond hebben over management-kwaliteiten te beschikken en bij voorkeur academisch gevormd zijn. Leeftijd 35-50 jaar. Geïnteresseerden nodigen wij uit een brief in handschrift te richten aan het Instituut voor Bedrijfspsychologie, t.a.v. drs. W. Zonneveld, Singel 542-548, Amsterdam, telefoon 020 - 63644.

Instituut voor Bedrijfspsychologie van het **Raadgevend Bureau Ir. B.W. Berenschot n.v.**

Hengelo (O) - Amsterdam - Tilburg - Brussel - White Plains (USA)

het nationale geld, waarin in mindere mate vertrouwen wordt gesteld omdat bijv. een devaluatie valt te verwachten, uit de circulatie verdwijnen en zou de voorkeur aan Europees geld worden gegeven. Bij de verwachting van een revaluatie zou het omgekeerde gebeuren. Rijnvos erkent deze kritiek maar merkt op dat het gewenst is dat in een monetaire unie het supranationale geld in de plaats komt van het nationale, behoudens in de overgangsperiode. Mede hierom heeft hij een voorkeur voor een vaste wisselkoers in de overgangsperiode.

Een tweede soort van kritiek komt van hen die het monetaire-unieplan prematuur achten, omdat niet aan vele noodzakelijk te vervullen voorwaarden is voldaan. Rijnvos voert aan dat daarvoor nu juist een overgangsperiode nodig is. Hij sluit zich aan bij de gedachtengang van Cohen:

„Eenzijds zal de vorming van de monetaire unie pas aan het einde van het integratieproces kunnen plaatshebben om twee redenen. Een simpel samensmelten van de nationale valuta's is onvoldoende. Er moet ook een goed functionerende kapitaalmarkt zijn, als er één geldstelsel bestaat. Want regionale betalingsbalanson-evenwichtigheden dienen door kapitaaltransacties te worden geëlimineerd. Daaruit vloeit de noodzaak voort 'to integrate the presumably somewhat isolated national economy and capital markets'. Dat is een zaak die tijd vraagt. Ten tweede eist de vorming van een monetaire unie een supranationale autoriteit, die pas aan het einde van het integratieproces tot stand zal zijn gekomen. Ook hier gaat het om een aangelegenheid die niet op korte termijn haar beslag kan krijgen. De twee tot nu toe genoemde punten vormen de ene kant van de zaak. Anderzijds verbetert tijdens het integratieproces de betalingsbalans van de wordende unie. De gedachte hierbij is dat de invoerrechten produktiespecialisatie hebben tegengehouden. Nu de invoerrechten worden afgeschaft, openen zich buitenlandse markten, waarnaar met succes kan worden verkocht. Daardoor ver-

betert, zo is de gedachtengang, tijdens het integratieproces de betalingsbalans van de wordende unie tegenover het buitenland" (blz. 92).

In het feit dat de positieve saldi ongelijk over de lidstaten verdeeld zijn, is voor Rijnvos een tweede argument gelegen voor vaste wisselkoersen in de overgangsperiode.

Een derde soort van kritiek komt van degenen die aan de vorming van een monetaire unie geen betekenis toekennen omdat de problemen die men daarbij denkt op te lossen, slechts worden verplaatst. Vooral Giersch heeft gesteld dat binnen de monetaire unie met vrij kapitaalverkeer de welvaartsverschillen zullen toenemen. Het kapitaal zal dan waarschijnlijk vooral naar industrieel ontwikkelde gebieden en goed renderende bedrijfstakken stromen. Rijnvos merkt hierover terecht op, dat dit proces al na de vrijmaking

PROVINCIE FRIESLAND

Ter provinciale griffie kan geplaatst worden een

REFERENDARIS

De taken van de betreffende afdeling hebben in hoofdzaak betrekking op:

- a. uitvoering provincie- en gemeentewet, bestuurlijke organisatie, juridische aangelegenheden, administratieve beroepen;
- b. onderwijs en cultuur;
- c. sociale zaken, maatschappelijk werk en volksgezondheid;
- d. de economische ontwikkeling (bevordering industrialisatie, verbetering infrastructuur, agrarische aangelegenheden).

De functionaris zal voorshands in het bijzonder worden belast met de onder d bedoelde zaken (annex het secretariaatswerk voor verschillende commissies) en zal zondig ook bij andere sectoren van het afdelingswerk worden ingeschakeld.

Vereist: De hoedanigheid van Mr. in de rechten, diploma GA II, of gelijkwaardige opleiding.
Economische belangstelling.
Ervaring in de overheidsdienst.
Bekwaamheid in redactiewerk.

Salarisgrenzen: f. 1.948,— tot f. 2.401,— per maand.

Interprov. ziektekostenregeling en financieringsregeling huisvesting prov. personeel zijn van toepassing.
Sollicitaties binnen 14 dagen aan de Griffier der Staten, Tweebaksmarkt 52 te Leeuwarden.

van het goederenverkeer op gang is gekomen en het zich in een monetaire unie in versterkte mate zal voortzetten. De oplossing zoekt Rijnvos in een doelgericht regionaal economisch beleid. De Europese Commissie heeft juist aan het eind van het vorig jaar een beleidsnota over het regionale beleid in de Gemeenschap uitgebracht, zodat valt te verwachten dat er bij de totstandkoming van de monetaire unie een regionaal beleid zal zijn.

Conclusie

In het slothoofdstuk ontwikkelt Rijnvos samenvattend tenslotte drie economisch-politieke motieven voor de vorming van een supranationaal geldstelsel. De economische integratie die

leidt tot een economische unie zal gemakkelijker verlopen als ze door een supranationaal geldstelsel wordt ondersteund (integratie-argument). Verder kan dit geldstelsel leiden tot een grotere efficiency in het betalingsverkeer, vooral omdat de onderlinge inwisseling der valuta's vervalt (efficiency-argument). Tenslotte kan een monetaire unie een belangrijke stabiliserende invloed op de internationale monetaire orde uitoefenen (stabiliteitsargument).

Daarop laat hij enkele voorlopige beschouwingen volgen over de hoofdproblemen bij de vorming van een monetaire unie in West-Europa. In de eerste plaats gaat het daarbij om het creëren van een supranationale circulatiebank, verder om het vinden van een juiste wijze van vervanging der huidige valuta's door Europees geld en

om de vestiging van een Europees monetair gezag. Wanneer men dit program vergelijkt met de voorstellen van de Europese Commissie (zie de Europa-bladwijzer in *ESB* van 18 maart 1970, blz. 304-305), die in 1978 uitmonden in een gemeenschappelijke kapitaalmarkt, vaste onderlinge wisselkoerspariteiten en de oprichting van een Europees reservefonds dan valt op dat Rijnvos' beschouwingen erg aan de theoretische kant zijn. Dit vindt misschien zijn oorzaak in het feit dat hij zich strikt tot het monetaire beperkt, terwijl de Commissie een gecoördineerd beleid voorziet op het gebied van de monetaire, de economische en belastingpolitiek.

Het belang van de studie van Rijnvos voor de Europese monetaire integratie bestaat in het feit dat op theoretische

HORRINGA & DE KONING

ORGANISATIE - ADVISEURS

Wij zoeken contact met een jong, bekwaam academicus die na voltooiing van zijn studie (economie, psychologie of sociologie) enige tijd werkzaam is geweest op een marktonderzoeksbureau of in de commerciële staf van een grotere onderneming, en die belangstelling heeft voor verruiming van zijn mogelijkheden.

Als marketing-analyst in ons bureau zal hij betrokken worden bij het maken van commercieel-strategische en commercieel-economische analyses, in samenwerking met adviseursteams van ons bureau.

Na een periode van 1 tot 2 jaar kan hij als adviseur zelfstandig gaan optreden en actief deelnemen in de ontwikkeling van beleids- en organisatie-concepties t.b.v. onze cliënten.

Wij zoeken iemand in de leeftijdsgroep 26 - 32 jaar, bij voorkeur met ervaring in marktanalyse en dataprocessing, die zich aangetrokken voelt tot het werken in een kleine kring collega's waarin hoge eisen worden gesteld aan intellect, fantasie, analytische vaardigheid en uitdrukkingsvermogen.

Wilt U in Uw brief de belangrijkste gegevens over Uw persoon, opleiding en loopbaan noemen, ter voorbereiding van een persoonlijk gesprek.

Horringa & de Koning
Organisatie-Adviseurs
t.a.v. Drs. C. de Koning
Soestdijkseweg 329
Bilthoven

gronden wordt aangetoond, dat een monetaire unie onontbeerlijk is voor het functioneren van een economische unie. Daarbij toont hij zeer scherp aan, dat argumenten die geldigheid bezitten in een vrije ruilverkeershuishouding, niet actueel zijn in de huidige Europese Gemeenschap. Dit komt vooral duidelijke

lijk tot uiting op het stuk van de vorming van een supranationaal gezag.

Tenslotte zijn de beschouwingen over de Oosteuropese landen van belang (waaraan in deze bladwijzer overigens voorbij is gegaan), omdat ze aantonen dat de ontwikkeling van de monetaire stelsels in West- en Oost-Europa geen

neiging tot convergentie vertoont. Wel prenten deze beschouwingen ons nog eens duidelijk in, dat het Europa van de Zes nog niet geheel Europa is.

Europa-Instituut Leiden

De secretariaat afdeling Economische Aangelegenheden en Openbare Nutsbedrijven, die o.m. is belast met de voorbereiding van het gemeentelijk beleid met betrekking tot de openbare nutsbedrijven en verschillende andere diensten en bedrijven der gemeente, vraagt een

jong economisch medewerker

die o.a. tot taak zal krijgen het zelfstandig uitbrengen van adviezen van financieel-economische aard.

De functie biedt afwisselend werk en geeft een goede gelegenheid om zich op een breed terrein in te werken in de beleidsvraagstukken van een grote gemeente.

De gedachten gaan uit naar een pas afgestudeerde econoom of iemand met een dienovereenkomstige opleiding, die over goede contactuele eigenschappen en redactionele vaardigheid beschikt.

Benoeming vindt plaats in de rang van

hoofdcommies

Salarisgrenzen f 1.372,- - f 1.797,- per maand.

Aanstelling boven het minimum is afhankelijk van leeftijd en ervaring.

Goede secundaire arbeidsvoorwaarden

Een psychologisch onderzoek behoort tot de selectieprocedure.

Sollicitaties binnen 14 dagen onder no. 327/0936 ongefrankeerd te zenden aan: chef Bureau Personeelvoorziening, antwoordnummer 363, Stadhuis - Rotterdam.

**Gemeente
Rotterdam**

DE WEGWIJZER VOOR DE BELEGGER

Het laatste nummer van de „Philips Koerier“ bespreekt de nieuwste druk van de Wegwijzer en besluit zijn recensie met de volgende alinea :

„Dr. F. L. G. Slooff's „WEGWIJZER VOOR DE BELEGGER“ is voor al degenen die willen beleggen, maar voor wie het gehele terrein van financiën en economie volkomen vreemd is, een overzichtelijke en gemakkelijk geschreven handleiding. Men behoeft nog niet eens belegger te zijn om blij te zijn met dit boekje, dat wegwijs maakt in veel van wat nu nog abacadabra is.“

PRIJS f 8,50

Verkrijgbaar bij de boekhandel of bij de uitgever H. A. M. Roelants, Schiedam.

Voor reclame

kan men te veel
en ook
te weinig uitgeven.

**De meeste mislukkingen zijn vaak het gevolg
van het laatste**

Mr. J. A. Th. J. M. Duynstee: Beschouwingen over de stichting naar Nederlands privaatrecht. Serie Vennootschaps- en Rechtspersonenrecht, deel 4. Kluwer, Deventer 1970, 180 blz., f. 19,50.

Dit boek, geschreven als proefschrift, is gewijd aan de belangrijke rechtsfiguur in het Nederlandse maatschappelijke bestel: *de stichting*. De schrijver volstaat niet slechts met een bespreking van het geldende recht; een belangrijk element in het boek wordt gevormd door een kritische doordenking van dit recht. De auteur heeft daartoe in zijn studie ook het nieuwe B.W. betrokken.

Korte inhoud: De stichting als rechtsfiguur — De oprichting van de stichting — De structuur van de stichting —

Doel en werkzaamheid van de stichting — Ontbinding en omzetting van de stichting — De uitgezonderde stichtingen.

Door de Universitaire Pers Rotterdam wordt, in samenwerking met de Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij te Antwerpen, een in handig formaat gestoken en leuk uitgevoerde reeks boeken uitgegeven, die de teksten bevatten van in het kader van het Studium Generale voor de Rotterdamse academische gemeenschap (NEH en Medische faculteit) gehouden lezingen. Onlangs verscheen weer een aantal nieuwe deeltjes in deze reeks „Studium Generale”. Te noemen vallen daarbij o.a.:

Grondslagen van het wetenschappelijk denken. Studium Generale 3, 153 blz., f. 7,50. Dit deeltje bevat de volgende bijdragen:

Prof. Dr. G. R. F. M. Nuchelmans — De taal der wetenschap;
Drs. J. P. M. Geurts — Ervarings-

gegevens en formalisme in de natuurwetenschappen;
Prof. Dr. M. Jeukens S.J. — Grondslagen der biologische wetenschappen;
Prof. Dr. R. Wentholt — Grondproblemen der sociale wetenschappen;
Prof. Mr. R. A. V. baron van Haersolte — De grondslagen van de normatieve wetenschappen;
Dr. J. Mansfeld — Nawoord en fragmenten forumdiscussie.

De (on)macht van de consument. Studium Generale 5, 88 blz., f. 5,90. Hierin zijn opgenomen:

Prof. Dr. C. J. van der Weijden — De consument: speler, bespeeld of gespeeld?

Prof. Dr. W. van Rijckeghem — Vormen van consumentenorganisatie buiten Nederland;

Mej. Drs. A. C. Fransen — De ontwikkeling van de belangenbehartiging voor de Nederlandse consument;

Mr. H. F. Heyting — De rol van de producent;

Drs. G. J. Lasseur — De overheid als bewaakster van het consumentenbelang.

GROEI SCHEPT VACATURES

Voor de economische opleidingen van de

RING VAN ROTTERDAMSE REPETITOREN

bestaat een steeds toenemende belangstelling.

Wij zoeken daarom contact met

DOCENTEN

BEDRIJFSECONOMIE

Financiering
Kosten
Budgettering
Balans en Resultaten
Interne Organisatie

Tevens in de vakken:

Statistiek

ALGEMENE ECONOMIE

Macro-Economie
Micro-Economie
Geld-, Krediet- en Bankwezen
Internationale Economische Betrekkingen

Marketing

Er bestaat behoefte aan docenten in verschillende plaatsen in het land, die bereid zijn om 30 à 40 avonden per jaar college te geven.

Kandidaten dienen academisch te zijn gevormd en over onderwijservaring te beschikken.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het secretariaat t.a.v. de heer drs. L. Prins.

Zij die vooraf nadere informatie wensen, kunnen overdag telefonisch contact opnemen met de heer drs. L. Prins, telefoon (070) 55 61 28.

RING VAN
ROTTERDAMSE
REPETITOREN

Dienst der Rijksbegroting

Bij de Dienst der Rijksbegroting worden voor de Inspectie der Rijksfinanciën en de afdeling Begrotingszaken gevraagd

ervaren of pas afgestudeerde economen, juristen en politicologen

Salaris afhankelijk van leeftijd en ervaring tussen f 1 509,- en f 2 798,- per maand exclusief een vakantie-uitkering van 6 procent. De AOW-premie wordt door het rijk betaald. Verdere promotiemogelijkheden zijn aanwezig.

Inlichtingen kunnen telefonisch worden verkregen bij het Hoofd van de Afdeling Personeel, tel. [070] 62 40 61, toestel 2106.

Schriftelijke sollicitaties onder het betreffende vacaturenummer zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

De Inspectie der Rijksfinanciën adviseert de Minister van Financiën over de coördinatie van het financiële beleid van de verschillende departementen. Daarbij treedt zij in de beoordeling van de budgettaire consequenties van het voorgenomen beleid in de meest ruime zin. Het werk verschaft een breed inzicht in de financiële kant van het staatsbestuur en brengt veel externe contacten mee. Naast het operationele werk in interdepartementaal verband, moet worden medegewerkt aan de verdere ontwikkeling en de toepassing van nieuwe methoden van beleidsanalyse zoals het Amerikaanse planning-programming-butgeting-system en de cost-benefit-analysis.

De afdeling Begrotingszaken behandelt zaken op het terrein van het algemene begrotingsbeleid van het Rijk. Deze liggen zowel in het comptabel-juridische als in het macro-economische vlak. Een belangrijke taak betreft de jaarlijkse opstelling van de miljoenennota. Teneinde de meerjarenramingen tot verdere ontwikkeling te brengen, moet worden medegewerkt aan het systematisch onderzoek naar de ontwikkeling van de afzonderlijke groepen van rijksuitgaven.

vacaturenummer 0-4196/0936

vacaturenummer 0-4197/0936

